

„HA MÁR A KÜLSŐ SZABADSÁGOT
NEM TUDOM MEGŐRIZNI,
LEGALÁBB A BELSŐT ŐRIZZEM MEG”

INTERJÚ RITOÓK ZSIGMOND
AKADÉMIKUSSAL

UTAK

A SZÉCHENYI TÉRRE

„HA MÁR A KÜLSŐ SZABADSÁGOT
NEM TUDOM MEGŐRIZNI,
LEGALÁBB A BELSŐT ŐRIZZEM MEG”

INTERJÚ RITOÓK ZSIGMOND
AKADÉMIKUSSAL

UTAK A SZÉCHENYI TÉRRE

„HA MÁR A KÜLSŐ SZABADSÁGOT
NEM TUDOM MEGŐRIZNI,
LEGALÁBB A BELSŐT ŐRIZZEM MEG”

INTERJÚ RITOÓK ZSIGMOND
AKADÉMIKUSSAL

AZ INTERJÚT KÉSZÍTETTE ÉS A KÖTETET
SZERKESZTETTE: VELANCSICS BÉLA

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SOROZATA

© Magyar Tudományos Akadémia, 2018

© Velancsics Béla, 2018

Magyar Tudományos Akadémia
1051 Budapest, Széchenyi István tér 9.
mta.hu

Kiadja: Lovász László, az MTA elnöke
Olvasószerkesztő: Földes Zsuzsanna
Layout: Szabó Éva

ISBN 978-963-508-866-9 (E-PUB)

ISBN 978-963-508-867-6 (PDF)

ISSN 2560-1644

Minden jog fenntartva!

ELŐSZÓ

„Egy hosszabb interjúban elevenítsék fel életük és kutatói pályájuk meghatározó állomásait” – ezzel a kéréssel fordultam néhány, az elmúlt évtizedekben saját tudományterületén meghatározó akadémikushoz 2016 őszén írt levelemben.

A cél az volt, hogy a kutatókat a szélesebb nagyközönségnek is bemutassuk, hogy segítségükkel felvillantsuk az elmúlt évtizedek olyan eseményeit, összefüggéseit, amelyek elbeszélésük nélkül talán feledésbe merülnének. Az interjúkat 2017 elején kezdte el felvenni Velancsics Béla, az MTA Kommunikációs Főosztályának munkatársa.

Általában két hosszabb beszélgetés eredményeként született meg az a szöveg, amelyet az interjúalanyok jóváhagyását követően szerkesztett változatban közlünk a Magyar Tudományos Akadémia weboldalán.

Az mta.hu-n publikált anyagok nem tudományos tanulmányok és nem a teljesség igényével írott életrajzok. Újságírói munka eredményei: interjúk. A beszélgetések közben gyakran hangzottak el utalások személyekre vagy eseményekre. Közülük a kevésbé ismertekről az interjú műfajában ritkán alkalmazott, de az olvasót a megértésben segítő lábjegyzetek készültek.

A sorozat első darabjaként a Simai Mihály közgazdással készített interjút olvashatták. Ezúttal Ritoók Zsigmond klasszika-filológus életét és tudományos munkásságát ismerhetik meg.

Remélem, hogy a személyes életutak felidézése hozzájárul a közelmúlt tudománytörténetének jobb megismeréséhez és megértéséhez.

Lovász László

Ritoók Zsigmond

Budapest, 1929. szeptember 28.

KLASSZIKA-FILOLÓGUS, AZ MTA RENDES TAGJA,
PROFESSOR EMERITUS

RITOÓK ZSIGMOND

KLASSZIKA-FILOLÓGUS,
AZ MTA RENDES TAGJA,
PROFESSOR EMERITUS

1953-ban szerzett latin–görög szakos tanári diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán. 1965-ben ugyanott elvégezte a magyar szakot is.

1952-től 1958-ig tanársegédként dolgozott az ELTE BTK Görög Nyelvi és Irodalmi Tanszékén.

1958-tól 1970-ig középiskolai tanár volt a budapesti Martos Flóra Gimnáziumban.

1970-ben visszakérült az egyetemre, ahol az ott működő MTA Ókortudományi Tanszéki Kutatócsoport tudományos munkatársaként, majd főmunkatársaként tevékenykedett. 1986-tól 1999-ig egyetemi tanárként, 1987 és 1993 közt tanszékvezetőként dolgozott az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékén.

1990-ben az MTA levelező, 1993-ban pedig rendes tagjává választották.

Szakterülete a korai görög epika, dráma, az antik esztétikai gondolkodás, az antikvitás továbbélése. Az utóbbi időben főképpen Homérosz magyarországi hatástörténetével foglalkozik.

Munkásságát 2001-ben Széchenyi-díjjal, 2009-ben pedig Bolyai János Alkotói Díjjal ismerték el.

Már kamaszként tudta, hogy latin szakos tanár lesz – az antik nyelv iránt Cicero egyik munkájának hatására kezdett el érdeklődni. A református családból származó Ritoók Zsigmond a kultúra szeretetét és a kötelességteljesítés fontosságának parancsát életre szóló útravalóként hozta magával. Ígéretesen induló kutatói pályafutását azonban a politika ideiglenesen más vágányra terelte. Tanított gimnáziumban és egyetemen, írt tankönyvet és számtalan tudományos munkát, presbiterként pedig a Kálvin téri gyülekezetet szolgálta. Szerinte egy műnek nemcsak hogy létezhet több olvasata, de ezeknek akár mindegyike jó lehet.

Velancsics Béla: A professzor úr számára már gyermekként sem lehetett teljesen ismeretlen a Magyar Tudományos Akadémia, hiszen értelmiségi családban született, s felmenői között is található akadémikus. Milyen impulzusok érték gyermekkorában?

Ritoók Zsigmond: A családi környezet rendkívül meghatározó volt számomra. Két vonatkozást emelnék ki ebből, az egyik kulturális, a másik pedig erkölcsi. A kulturálison az irodalmi műveltséget értem. Nekem nagyon korán meséltek. Rengeteget olvastak történelmet, irodalmat. A *Toldin* nőttem föl, Arany János balladáin vagy éppen Sebők Zsigmondtól a *Mackó úr utazásain*. Volt egy nagybátyám, aki fiatalon meghalt, ő az egész magyar történelmet végigmesélte. Mindent, amit egy gyerek meg tud érteni, és úgy, ahogyan egy gyerek meg tudja érteni. A legkülönbébb hatások értek.

„AZ EGYIK FONTOS DOLOG A KÖTELESSÉGTELJESÍTÉS VOLT”

V. B.: Hol élt a családjuk?

R. ZS.: Pesten éltem egész életemben.

V. B.: Olvasó, a világra nyitott család volt.

R. ZS.: Igen. Ami hiányzott az én műveltségemből, az a zene volt. Tudniillik én botfülűnek voltam nyilvánítva, és valóban az is voltam. Rendkívül szerettem énekelni, ami a környezetemet viszont egyáltalán nem töltötte el gyönyörűséggel. Református vagyok. Református istentiszteletre kellett járni, református hittanórára, ahol nagyon sok zsoltáreléklés volt. És a zsoltárokat együtt énekelte az egész gyülekezet, benne én is.

V. B.: Hová jártak?

R. ZS.: Először a Salétrom utcába, azután a Kálvin térre.

V. B.: Ott laktak a közelben?

R. ZS.: Akkor az Üllői úton. De hadd folytatom „énektanulásom” történetét. Jókai *A kiskirályok* című regényében idéz egy református egyházi éneket, amely szerint még az oroszán is ordít a leveles erdőben, hirdetvén, hogy ő rettenetes. Hozzáteszi, hogy a hívek úgy gondolják, hogy nekik is legalább úgy kell ordítani, mint az oroszán a leveles erdőben.

Na most, hogy egy kisgyerek ott hamisan énekel, azt senki sem veszi észre, ellenben a közös énekléssel megtanul énekelni. Nem lesz zeneművésszé, de megtanulja, hogy énekelni lehet együtt is, az együtt éneklésnek öröme van, és megtanulja a zenét élvezni. Én vagyok az élő bizonyítéka annak, amit Kodály mondott, hogy nincs botfűlű gyerek, csak rosszul tanított gyerek van. Később pótoltam a zenével kapcsolatos hiányosságaimat. Sokat jártam operába, hangversenyre, különösen fiatalabb korban, most már kevésbé.

Ezek voltak azok a tényezők, amelyek a művelődés szempontjából meghatározóak voltak számomra. Ami erkölcsileg jelentett útravalót, az természetesen részben a hitoktatás volt. A keresztyén református hitoktatás. Szüleimnek, nagyszüleimnek köszönhetően állandóan ennek a szellemében éltem. Az egyik fontos dolog a kötelességteljesítés volt. Apám ebben nem ismert tréfát. Egyszer, amikor arra hivatkoztam, hogy de hát ez csak egy önként vállalt dolog, akkor azt mondta, hogy minden dolog csak addig önként vállalt, amíg nem vállaltad el. Onnantól kezdve kötelező. Én ebben a szellemben nőttem fel.

A távolabbi őseim közül, akiket nem ismertem, Tormay Béla¹ neve ismert. Rá utalt Ön is. Ő a magyar állatgyógyászat egyik úttörője volt, az MTA tagja. A másik Ritoók dédapám volt, aki ügyvédeskedett, aztán bíró lett. A nagyváradi ítélőtáblának volt az elnöke a pályája végén. Azt hiszem, hogy távolabbi őseim közül vele értettem volna meg magamat leginkább. Ő egy tipikusan 19. századi szabadelvű gondolkodó volt, és ennek szellemében járt el mint bíró. Úgy emlegették, hogy az ő bírósága egy kegyelmi szék, mert ő azt mondta, hogy inkább hagyjunk kilenc bűnöst futni, mint hogy egy ártatlant elítéljünk. Ez énnálam olyan formában jelent meg később, mikor már tanár voltam, hogy inkább kilencszer tévedjek jó irányba, tehát adjak kedvezőbb osztályzatot, mint hogy egy gyereket elkésérítsek egy rossz jeggyel, noha ő tanult. Különben sem szerettem osztályozni, és az egyetemeken is irtóztam a vizsgáktól, mert szerintem igazságos osztályzat nincs, csak véletlenül, és nem szeretek igazságtalan osztályzatot adni. Ez volt hát az a szellemi háttér, amiből indultam.

¹ Tormay Béla (1838–1906) – mezőgazdász, akadémikus. Az állattenyésztés több ágában az ő kezdeményezésére indult meg a rendszeres tenyésztés. Az állattenyésztéssel kapcsolatos ismeretterjesztő munkássága is jelentős.

V. B.: Annak alapján, amit elmondott, ez egy tipikus polgári család volt.

R. ZS.: Középpolgári. Édesapám egyébként gépészmérnök volt, édesanyám háztartásbeli. Nagypám orvos.

V. B.: Testvére volt?

R. ZS.: Volt egy öcsém, mérnök lett, sajnos meghalt már. Sokat jelentett nekem.

V. B.: Említette, hogy a magyar történelmen, illetve a *Toldin* nőtt fel. A humán tudományok iránti érdeklődése valószínűleg innen is eredeztethető. Édesapja gépészmérnökként nem szeretne volna, hogy műszaki pályára menjen?

R. ZS.: Ő mindenben segített, és semmit sem erőltetett. Az egyik első görög mondatot tőle hallottam. Nagyon széles műveltsége volt. Amikor érettségi előtt, 8. gimnáziumban, tehát 18 éves koromban dönteni kellett, nekem nem volt nehéz dolgom: már 15 éves koromban tudtam, hogy latin szakos tanár leszek. Apámat néhány barátja arra akarta rábeszélni, hogy verje ki a fejemből azt a butaságot, hogy tanár leszek. Helyette vegye elő a fizikát és a matematikát, és neveljen belőlem gépészmérnököt. Édesapám erre azt válaszolta, hogy neki nem az a feladata, hogy nekem pályát válasszon, hanem az, hogy lehetőségei szerint mindent megadjon nekem ahhoz, hogy azon a pályán, amelyet én választottam, elinduljak. Az, hogy aztán azon a pályán én miként boldogulok, az már az én dolgom. Ezért a szabadelvű, nagylelkű, támogató döntéséért mindig hálás leszek neki, mert valószínűleg nagyon rossz gépészmérnök lettem volna. Hogy jó tanár lettem-e, azt nem tudom, mindenesetre szívesen csinálom, amit csinállok.

V. B.: Azt mondta, hogy az érettségire már biztosan tudta, hogy mi szeretne lenni. Volt esetleg az iskolában olyan tanár, aki hatással volt a döntésére? Vagy ez a döntése az iskolától függetlenül született?

R. ZS.: Az iskolától függetlenül. Azt azért le kell szögezni, hogy voltak olyan tanárain, akik nem a pályaválasztás szempontjából, hanem részben szakmailag, részben emberileg hatottak rám. Érdekes módon különösen nagy hatással volt rám a matematikatanárom.

V. B.: Milyen értelemben?

R. ZS.: Megmutatta, hogy a matematika milyen szép. Ő tulajdonképpen a szakfelügyelők véleménye szerint valószínűleg nem volt jó tanár. Mert unta a feleltetést meg a hasonló kötelező dolgokat, ellenben csodálatosan magyarázott, és sokkal többet magyarázott, mint amennyit tanulni kellett.

V. B.: Melyik iskolában járt hozzá?

R. ZS.: A Budapesti Református Gimnáziumban, a Lónyay utcában. Nem azt mutatta meg, hogy mire használható a matematika – ugye, ma ezt szokták nagyon hangoztatni –, hanem azt, hogy milyen szép a matematika. Az emberi gondolkodásnak egy különös, nagy teljesítménye. Még ma is élvezettel gondolok az ő matematikaóráira és azokra a levezetésekre, amelyeket mutatott nekünk. És amikor ezekre a pillanatokra gondolok, valami hasonlót érzek, mint mikor egy szép verset idézek fel. Ő egyébként fizikát és filozófiát is tanított, én pedig annak ellenére jártam hozzá fizikai gyakorlatokra, hogy tudtam: soha életemben nem fogok komolyabban fizikát tanulni.

V. B.: Mi fogta meg mégis akkor Önt ezekben az órákban?

R. ZS.: Az, hogy a kísérletek mellett elméleti fizikát is magyarázott. Mi az a relativitáselmélet? Mik azok a Maxwell-egyenletek? Mi fán terem a Lorentz-transzformáció? Ezek persze nekem most már csak nevek, kifejezések. Nem tudom, hogy melyik milyen szempontból fontos, de megmaradt bennem egyfajta matematikai vagy természettudományos világkép. Folytathatnám más tanárokkal is. Mondhatnám, hogy minden tanáromnak hálás vagyok, mert minden tanártól tanultam valamit. Kitől többet, kitől kevesebbet. De mindegyik megtanított valamire, vagy a magatartásával, vagy csak egy-egy odavetett megjegyzéssel, ami megmaradt bennem. Mondok egy példát: volt egy latintanárom. Nem volt különösebben jó tanár. Öreg volt már, fáradt. Első gimnázium végén, akkor 10 évesen rubeolám volt, hosszú ideig hiányoztam, a latintudásom pedig – fogalmazzunk úgy – bizonytalan volt.

V. B.: De akkor is szerette már?

R. ZS.: Akkor csak csináltam, tulajdonképpen 15 éves koromban kezdtem el megszeretni. És akkor az évfázón, ahol az édesanyám is ott volt természetesen, azt mondta a tanár úr:

„ÚGY INTÉZTE VALAKI,
HOGY MEGTALÁLJAM
A HIVATÁSOMAT, A PÁLYÁMAT”

„Zsiga, nyáron is vedd elő a könyvet néha, mert még egy Ritoók Zsiga is elfelejtheti azt, amit tanult.” Mondhatta volna azt is, hogy hát fiam, kegyelemből kaptad meg a jó jegyet, de tessék tanulni. Az leégetés lett volna, de ez így elismerés volt, miközben, ha én nem értettem volna, édesanyám megértette, hogy ez egy figyelmeztetés is.

V. B.: Említette, hogy 15 éves korára szerette meg a latint. Ez egy folyamat eredménye volt, vagy egy konkrét eseményhez köthető?

R. ZS.: Bizonyos mértékben köthető egy konkrét eseményhez is. Volt nekem egy nagynéném, Ritoók Emma, aki klasszika-filológiát tanult a 20. század elején, és neki voltak ókori latin szerzőktől régi szövegkiadásai. Ezeket nekem adta azzal, hogy ő már nem olvassa őket, viszont nekem még jók lehetnek. Édesapámmal átnéztük, hogy mit érdemes megtartani, mi selejtezhető belőlük, és közben bennem feltámadt az érdeklődés, hogy mi lehet ezekben.

V. B.: Milyen művek voltak ezek?

R. ZS.: Cicero szövegei. Mások is, de Cicero volt, ami elindított. Volt Cicerónak egy munkája, amelynek az első mondatai nagyon könnyűek voltak, és még én is megértettem. Gondoltam, hogy majd lefordítom, de kiderült, hogy egyike a legnehezebb munkáinak. Bennem azonban akkor feltámadt az érdeklődés. Ebben persze sok minden egyéb is közrejátszhatott. Lehetett benne a kamasz „én azért is mást csinálok, mint mindenki más” mentalitásából is. Ugyanakkor úgy érzem, hogy az én életemben az úgynevezett véletlenek sohasem voltak igazi véletlenek. Úgy intézte valaki, hogy megtaláljam a hivatásomat, a pályámat.

V. B.: Az említett mű olvasását egyébként úgy kell elképzelni, hogy egy szótárral felszerelve nekiült a szövegnek, és elkezdte szótárazva fordítani?

R. ZS.: Igen, de nem ennek a szövegnek, mert azt hamar beláttam, hogy görög filozófiát és sok mindent más kellene tudni, hogy az ember megértse. De voltak olyan egyszerűbb szövegek, amiket az iskolában is kellett olvasni, Livius, Hannibál átkelése az Alpokon, a trasimenusi csata stb.

V. B.: A latinnal párhuzamosan ógörögöt is tanult már akkor?

R. ZS.: Hamar rájöttem, hogy ahhoz, hogy valaki a latinnal tudományosan foglalkozzék, ahhoz görögül is tudni kell. Görög nem volt az iskolában, mert akkor már nem volt elég jelentkező ahhoz, hogy egy görög tanfolyam elinduljon. Az angol, az olasz vagy francia közül lehetett választani a Lónyay utcai iskolában. Tekintettel tehát arra, hogy nem volt elég görögös, én magánúton tanultam.

V. B.: Szólt a szüleinek, és ők segítettek ebben?

R. ZS.: Igen, ők 46/47-ben, egy nem túl könnyű időszakban vállalták ezt az áldozatot. Így tanultam meg görögül.

V. B.: Az előbb említette, hogy azért kezdett el görögül tanulni, mert rájött, hogy a tudományos munkához a latin kevés. Ezek szerint már akkor kacérkodott a kutatói pálya gondolatával?

R. ZS.: Ez még akkor nem kristályosodott ki bennem. Tudtam, hogy az egyetemen tanárnak kell tanulni, de érdekelt az ókor is. Nem határoztam el a másikat kizárva, hogy vagy tanár leszek, vagy tudománnyal foglalkozom. A kettő együtt létezett a számomra, és később is a tanárságot elválaszthatatlannak tartottam a tudománytól, mert ahhoz, hogy valaki jó tanár legyen, sok mindent kell tudni. Sokkal többet, mint ami az órán elhangzik.

V. B.: Volt olyan téma, ami különösen érdekelte az ókoron belül?

R. ZS.: Az irodalom. És a történelem ettől nem választható el. Akkor elsősorban a római érdekelt. Amikor viszont az egyetemre és az Eötvös Collegiumba kerültem, akkor ott Szabó Árpád² volt a görögtanár, és az ő varázslatos óráinak köszönhetően teljesen a görögök hatása alá kerültem.

„A KOLLÉGIUMOT EGYFAJTA »SZELLEMI DŐZSÖLÉS« JELLEMEZTE”

V. B.: Milyen szakon kezdte el az egyetemi tanulmányait?

R. ZS.: Latin–görög–angol szakra jelentkeztem, három szakkal indultam. Egyetemi felvételi nem volt. Akik az Eötvös Collegiumba bekerültek, azok felvételi nélkül mentek az egyetemre.

² Szabó Árpád (1913–2001) – filológus, tudománytörténész, akadémikus. 1948-tól 1957-ig klasszika-filológiát és ókori történelmet tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1957-ben politikai okok miatt elbocsátották. 1958-tól 1983-ig az MTA Matematikai Kutatóintézetében dolgozott. Munkásságát a filológiai és matematikai módszerek egyesítése és a következetesen alkalmazott történeti látásmód jellemezte.

Az Eötvös Collegiumba való felvételi vizont több napig tartott. Külön szaktanárokkal és más tanárokkal is beszélgetést vagy ahogyan a kollégiumban hívták, „fejkopogtatást” kellett folytatni.

V. B.: Mire voltak kíváncsiak elsősorban?

R. ZS.: Az általános tájékozottságot meg az intelligenciát is felmérték. Nagyon komoly néhány nap volt. Bent is aludtunk a kollégiumban. A tanárok mellett az ott lakó diákok is elbeszélgettek az emberrel.

V. B.: Az Ön ötlete volt, hogy jelentkezzen, vagy valaki javasolta az Eötvös Collegiumot?

R. ZS.: Ez megint egy olyan helyzet volt, mint amilyenről az előbb beszéltem. Sem én, sem a szüleim nem gondoltunk arra, hogy az Eötvös Collegiumba menjek. De valamikor abban az időben megjelent nálunk egy távoli rokon, akit én nem is ismertem, és Eötvös-kollégista volt, és rábeszélte, hogy menjek oda. Hajlottunk is rá.

V. B.: Mivel indokolta?

R. ZS.: Hogy értelmes fiúknak ott a helyük.

V. B.: Hallott korábban az Eötvös Collegiumról?

R. ZS.: Közelebbit nem hallottam, de tudtam, hogy jelentős szellemi műhelyként volt elkönyvelve. Ugyanakkor a kollégium akkor volt átalakulóban. 1948-ban egy szocialista értelmiségképző kollégiummá akarták átformálni. Ez nem volt rokonszenves, ezért végül otthon elejtettük az ötletet. De ez az említett rokon újra eljött, és szinte erőszakoskodott a szüleimmel, hogy egy ilyen lehetőséget nem lehet kihagyni. Végül is pályáztam a kollégiumi felvételire, és be is kerültem. Az illető, aki szorgalmazta a felvételimet, akkor már ötödéves volt, nem sokkal később el is ment a kollégiumból. Soha többet nem találkoztunk. Valamikor kiment Párizsba, és ott is maradt.

V. B.: De megtette a magáét.

R. ZS.: Igen, mint a mesében: amikor meg kell hogy jelenjen a tündér, akkor megjelenik, és utána elmegy.

V. B.: 1948-ban az Ön vallásos meggyőződése nem jelentett problémát?

R. ZS.: Nem.

V. B.: Templomba járó volt akkor is, tehát hitét gyakorló?

R. ZS.: Igen, és ez nem jelentett problémát. Nem titkoltam akkor sem és a felvételin sem. Abból a szempontból könnyebb volt a helyzetem, hogy akkor írta alá a Magyar Református Egyház a megegyezést az állammal. Ha katolikus vagyok, lényegesen nehezebb lett volna a helyzetem.

V. B.: Hogy tetszett a Ménesi úti környezet, a diáktársak, a tanárok? Gyorsan ment a beilleszkedés, beváltotta a kollégium a hozzá fűzött reményeit?

R. ZS.: Be. Az Eötvös Collegiumban, akinek megvan a szellemi érdeklődése, az nem csalódik. Az órák, a könyvtár, a társak szempontjából sem. Példaként két név, aki akkor került be: Réz Pál³ és Szűcs Jenő⁴.

V. B.: Elitképző volt. De volt is elitista tudata a kollégiumnak?

R. ZS.: Igen, feltétlenül. A kollégisták az egyetemet egy kicsit le is nézték. Voltak órák, amelyekről az öreg kollégisták lebeszéltek minket, de azt is elmondták, hogy ki az, akihez feltétlenül kell és érdemes is járni. Akkor még nem volt kötelező az egyetemi órákra való járás. A kollégiumot egyfajta „szellemi dőzsölés” jellemezte. Nagy beszélgetések, igazi pezsgő szellemi légkör. Ez nem azt jelenti, hogy mindig tudományos dolgokról volt szó. Egyáltalában nem. De pillanatok alatt fordult át a diskurzus a tudományról valami egészen tudománytalan pajkos dologra, hogy finoman fejezzem ki magam, és vissza. Szóval ez egy hancúrozás volt a szellem világában. Az is rengeteget jelentett, hogy különféle szakosok együtt voltak. Akkor még természettudósok is voltak ott, mindenről meg lehetett kérdezni valakit. Szerda esténként a kollégisták mindig meghívtak egy érdekes embert. Bárki lehetett, beszélhetett, amiről akart. De csak ha a kollégisták többsége szerette volna. Egy alkalommal például

³ Réz Pál (1930–2016) – irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, műkritikus. 1951-től a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője, 1989-től a *Holmi* főszerkesztője. A 19–20. századi irodalom kiemelkedő egyéniségeivel foglalkozott, a kortárs magyar irodalom kiváló ismerője és szakértője volt.

⁴ Szűcs Jenő (1928–1988) – történész. Pályáját levéltárosként kezdte. 1960-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, 1972-től főmunkatársa, 1976-tól a Középkori Osztály vezetője, majd főosztályvezetője volt. Egyik legismertebb műve nagyszabású történelmi esszéje Európa három történelmi régiójáról. Ebben több évszázad fejlődését tekintette át Európa fogalmának megszületésétől a kontinens részekre szakadásáig.

Karinthy Ferenc volt meghívva. Akkor természettudománnyal foglalkozott, és erről tartott előadást.

V. B.: Pedig eredetileg ő is bölcész, nyelvész volt.

R. ZS.: Igen, de akkor ezzel foglalkozott. Emlékszem, arról beszélt, hogy a Heisenberg-féle határozatlansági reláció egy butaság, mert igenis, a tudomány majd megoldja azokat a problémákat, amelyekkel jelenleg még nem tudunk mit kezdeni. És akkor felállt egy természettudós, aki párttag volt, és azt mondta, hogy ez tévedés, mert elvi lehetetlenség, hogy a Heisenberg által is megfogalmazott problémán továbbjussunk. És akkor egy másik, szintén nem természettudománnyal foglalkozó diák, de nagyon jó párttag is felállt, és magyarázta, hogy de igen, majd a tudomány megoldja. Erre a természettudós széttárta a kezét, és azt mondta, hogy akkor gondoljatok, amit akartok. A Heisenberg-féle határozatlansági relációról egyébként gimnazista koromban hallottam először, és sokáig nem lehetett róla beszélni, mert burzsoá tudománynak minősítették. Egyszer mindenkivel beszélhetett arról, amiről akart, és természetesen annak is ki volt téve az előadó, hogy ellentmondanak neki. Senkit nem hallgattak azzal az áhítattal, hogy szentírás, amit mond, hanem vitatkoztak vele.

V. B.: Tehát ahhoz képest, amilyen a világ volt akkoriban, Önök viszonylag szabadon gondolkodhattak és vitatkozhattak.

R. ZS.: Hát bizonyos mértékig.

V. B.: Párttagok és nem párttagok között volt bármifajta érezhető ellentét vagy feszültség?

R. ZS.: Nem. De bizonyos dolgokról tudta az ember, hogy párttagok előtt nem kell róluk beszélni, mert őket is kellemetlenül érinti. De ebben a vonatkozásban is volt szabadságunk. Amikor én bekerültem a kollégiumba, tartottak nekünk egy talán kéthetes ideológiai tanfolyamot. Mindennap. Nem volt más dolgunk. Délelőtt volt egy előadás vagy szeminárium, délután kellett olvasni a szövegeket. Fel kellett készülni, mégpedig nem a broszúrákból, hanem a klasszikusokból. Tehát Marxot, Engelst, Lenint, Sztálint olvastunk. Életem legmagasabb színvonalú ideológiai képzése volt. (Nevet.) Ott még nagyon komoly viták voltak. Akadtak közöttünk olyanok is, akik orosz hadifogságból jöttek haza, nekik nem lehetett akármit mondani, ők tényekre hivatkoztak. Állandó szellemi tréning volt jellemző a kollégiumra.

V. B.: Akkor a kollégiumi élmények bizonyos szempontból meghatározóbbak voltak, mint az egyetem.

R. ZS.: Bizonyos szempontból igen. Szemléleti szempontból. Hogy mit jelent a szellem szabadsága és az, hogy lehet állandóan vitatkozni.

V. B.: Aztán ezeket a vitákat az Eötvös Collegiumban is korlátok közé szorították.

R. ZS.: Igen, egy évig tartott ez az élet, de közben jött az első egyetemi reform, 48/49-ben. Akkor lett kötelező minden egyetemi órára járni, csak azt lehetett előadni, amit megkívántak, de amit előadtak, azt tudni is kellett. Tulajdonképpen két egyetemi koncepció váltotta akkor egymást. Az egyik a humboldti egyetemé volt, ahol az volt az elgondolás, hogy a professzorok állandóan tudománnyal foglalkoznak, tehát mindig a legújabb eredményeket adják át tanítványaiknak. A másik a francia koncepció, amit Nagy Péter is átvett, tőle pedig a szovjet egyetem és aztán mi is. Eszerint az egyetem egy főiskola, az, ahol megtanítják mindazt, amit ahhoz kell tudni, hogy valaki azután az illető szakterületen önálló tudományos tevékenységet folytasson. Az ilyen lesz majd aspiráns, kandidátus stb. Egészen addig Magyarországon a humboldti egyetemre jellemző szemlélet érvényesült, bár egy kicsit torzult formában, mert a professzorok sokszor éveken át ugyanazt adták elő. Nem az állandó szellemi munkában felismert újdonságokat, hanem a kész anyagot, ami néha jó volt, néha nem. Voltak azért kiváló professzorok, akiknél ez az állandó szellemi elevenség mindig érezhető volt.

V. B.: Kiknek az előadásai vagy szemináriumai voltak a legemlékezetesebbek?

R. ZS.: Nekem nagyon sokat jelentettek Moravcsik Gyula⁵ bizantinológus előadásai. Moravcsik tulajdonképpen egyesítette a két koncepciót. Egy nyolc féléves, tehát egy akkori teljes egyetemi ciklusnak megfelelő programot állított össze. Olyat, amelyet egy görög filológusnak tudni kellett: volt benne irodalomtörténet, nyelvtörténet, paleográfia, epigrafika. Aki végigcsinálta, annak teljes képe volt arról, mi az, hogy görög filológia. Ez a francia elgondolásnak felelt meg. Emellett voltak azonban olyan speciális kollégiumai, ahol viszont a mélyére lehetett ásni egy-egy érdekes dolognak. Ez a Humboldt-féle elgondolásnak felelt meg. Én csak egy félévig voltam Moravcsiknak ebben a rendszerében, mert utána átalakították, de nagyon jónak tartottam. Senki sem mehetett ki úgy az egyetemről, ahogy manapság, hogy mondjuk, valaki magyar szakos lesz, de Petőfiről soha nem hallott az egyetemen. Az tehát nem fordulhatott elő Moravcsiknál, hogy valaki egy

⁵ Moravcsik Gyula (1892–1972) – bizantinológus, akadémikus, a magyar bizantinológiai kutatás nemzetközileg elismert, kiemelkedő személyisége. Főként a magyar–bizánci történelmi kapcsolatok és a török népekre vonatkozó bizánci források kutatásával foglalkozott.

nagy görög auktorról ne halljon, vagy hogy ne tudjon elolvasni egy görög feliratot. Figyelt a specializációra is, saját kutatási területe, a bizantinológia felé próbált minket terelgetni, de nem kényszerített senkit semmire. De leginkább a tanáregyénisége volt különleges. Az, ahogy mint tanár a tanítványaival viselkedett. Mondok egy példát: Gyóni Mátyás⁶ neki kedves tanítványa volt. Ő is bizantinológus volt, sajnos már meghalt. Mármost Gyóni 1945-ben szovjet hadifogságban volt Tökölön, és Moravcsik, aki az első világháborúban orosz fogságban volt, és jól tudott oroszul – bizantinológiában nélkülözhetetlen az orosz nyelvtudás –, elment Tökölre. Arra hivatkozott, hogy ő akadémikus – ennek azért még a szovjet csapatoknál is volt tekintélye –, és kiszabadította Gyóni Mátyást Tökölről. Ami nagy dolog volt, mert mondhatták volna azt is, hogy hát professzor úr, ha annyira szereti a tanítványát, akkor mindjárt maradjon is itt velem, és megbeszélhetik a tudományos kérdéseket. Tehát tudta a tanítványaiért exponálni magát, ha szükség volt rá.

De volt más is, aki hatott rám. Most egy olyan nevet fogok mondani, akit problémás egyéniségnek tartanak: Trencsényi-Waldapfel Imre⁷. Válasszuk ketté a tudóst és a politikust. Sajnos ez az ő életművében is összekeveredett. De szét lehet választani a politikust, a Magyar Úttörők Szövetségének egyik szervezőjét és első vezetőjét, ami persze nemcsak azt jelentette, hogy politikus volt, hanem azt is, hogy fontosnak tartotta a fiatalság nevelését, és a tudóst. És mint tudós, ő nagy tudós volt. Tudósként pedig hatott rám. Függetlenül attól, hogy Szabó Árpáddal nem voltak jó viszonyban, és nekem Szabó Árpád nagyon sokat jelentett.

V. B.: Milyen szempontból hatott Önre?

R. ZS.: A széles körű tudásával. Azzal, hogy megértette velem: a görög epikus költészettel való foglalkozást, amit én próbáltam csinálni, nem lehet csak a görögökre leszűkíteni. Ebben az irányban hatott rám Marót Károly is, aki szerintem arra volt példa, hogy a görögökkel nem lehet úgy foglalkozni, hogy más népeket, keleti kultúrákat, összehasonlító néprajzot ne tanulmányoznánk. Mindennel kell foglalkozni. Mindkettőjüket az jellemezte, hogy gondolataik voltak, egy szemináriumon ötletek repültek fel. Néha jó, néha rossz ötletek.

Fontos volt számomra Harmatta János⁸ is. Először a kollégiumban tanított, aztán az egyetemen, majd később a főnököm is volt. Ami leginkább megfogott benne, az az ő elképesztően

⁶ Gyóni Mátyás (1913–1955) – történész, bizantinológus, akadémikus. Fő kutatási területei a magyarság és Bizánc kapcsolatai, a bizánci egyház nyomai a középkori Magyarországon, a görög feljegyzésű magyar nyelvemlékek, a románokra vonatkozó bizánci történeti források voltak.

⁷ Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970) – klasszika-filológus, irodalom- és vallástörténész, akadémikus. A Magyar Úttörők Szövetségének egyik megszervezője és első vezetője. Főként a görög-latin antikvitással és annak továbbélésével foglalkozott. 1950-től haláláig a budapesti egyetem tanszékvezető egyetemi tanára, a Latin Tanszék, 1967-től a Latin-Görög Filológiai Tanszék vezetője volt.

⁸ Harmatta János (1917–2004) – klasszika-filológus, nyelvész, akadémikus. 1968-tól 1988-ig vezette az MTA Ókortudományi Tanszéki Kutatócsoportját. Az indoeurópai nyelvtudomány kutatója, indológiai, iranisztikai munkák szerzője. Nevéhez fűződik több eltűntnek vélt indoeurópai és középiráni nyelv felfedezése.

széles körű tájékozottsága volt. Amikor középiskolai tanár voltam, azt mondtam azoknak a tanítványaimnak, akik latin szakra mentek, hogy Harmatta János óráit fel kell venni az egyetemen. Teljesen mindegy, hogy milyen címen van meghirdetve, mert ott mindig mindenről szó van. Ott a hallgató széles látókörrel és tájékozottsággal találkozik, és rádöbben arra, mi minden juthat az ember eszébe, vagy kellene hogy eszébe jusson, ha tudna annyit, mint ő.

„NEM LEHETETT NEM KÉSZÜLNI, ÉS RENGETEGET LEHETETT TANULNI”

V. B.: Az óráin tulajdonképpen belemerítkeztek a klasszikus értelemben vett ókortudomány mélységeibe.

R. ZS.: Igen. Abba például, hogy egy szöveget hogyan kell aprólékosan megérteni. Mert az például nem lehet, hogy az ember ne tudja, hogy egy olyan egyszerű szóról, mint az „et”, amit le szoktunk fordítani „és”-re, ne tudja az ember, hogy az még mit jelenthet. Mert az jelentheti magyarázó értelemben azt is, hogy „tudniillik”. És ezt a szövegben kell megfigyelni és észrevenni.

V. B.: Vagyis gondolkodásmódot, apró finomságokat is megtanultak.

R. ZS.: Igen.

V. B.: Aztán az Eötvös Collegium körül elfogyott a levegő.

R. ZS.: Az utolsó nagy fellobbanása a kollégiumnak a 48/49-es tanév második fele volt. Amikor tudniillik már mindenkinek kötelező volt minden órára járni. Az Eötvös-kollégistáknak ellenben a kollégiumi órák számítottak kötelező egyetemi óráknak. Kollégiumi tanároknál kollokváltunk. Ez sokkal többet jelentett, a követelmények sokkal magasabbak voltak. Azt mondták, hogy nem kell órára járni, hanem reggeltől estig, estétől reggelig tanulni lehet. Nagyon szigorú követelmények voltak, de hát azért voltunk ott, hogy ezt csináljuk. Ez volt az utolsó nagy fellobbanása a kollégiumnak, utána jött az, hogy a kollégium szociális összetételét javítani kell. Munkás és paraszt hallgatók, szakérettségis hallgatók jöttek. Az órák persze folytak még, Szabó Árpádnál, Harmattánál vagy Tomasz Jenőnél ⁹.

⁹ Tomasz Jenő (1896–1950) – klasszika-filológus, tanár, az Eötvös Collegium aligazgatója.

V. B.: De azért érezték, hogy közeleg a vég?

R. ZS.: Igen, akkor már érződött. Ezt okosabb emberek már korábban is érezték. Elsőéves hallgatóként például találkoztam Brusznjai Árpáddal¹⁰, akit 56 után kivégeztek. Ő akkor már végzett, tanszéki könyvtáros volt. Kérdezte, hogy milyen szakos vagyok. Mondtam, hogy latin–görög–angol szakos vagyok. Mire ő: Három holt nyelv, nem lesz az sok? Ő már 48-ban látta, hogy az angol itt hamarosan holt nyelv lesz, és valóban, néhány hónap múlva a középiskolákban megszüntették a nyugati nyelvek oktatását.

V. B.: Meddig volt az Eötvös Collegiumban?

R. ZS.: 1948/49 volt az első évem, 49/50-ben még ott voltam. 1950 tavaszán vagy nyarán szűnt meg a kollégium, és lett belőle diákszálló. Én eljöttem. Mint pesti lakosnak nem volt probléma, hogy hol lakjam, egyszerűen hazajöttem.

V. B.: Az egyetemi tanulmányai szempontjából ez mekkora törés volt? Azok a tanárok, akik a kollégiumban tanították, folytatták ugyanezt az egyetemen?

R. ZS.: Igen.

V. B.: De az órák jellege megváltozott?

R. ZS.: Nagyon nem változott meg, ezek ugyanazok a tanárok voltak. Egyébként akkor kerültem tanár-tanítványi kapcsolatba Borzsák Istvánnal¹¹, akinek szintén nagyon sokat köszönhetek.

V. B.: A tanárok nem bújtak ki a bőrükből.

R. ZS.: Nem voltunk sokan: görögórán hárman, sőt, volt olyan félév, hogy kettesben ültem az órán Harmattával végig, mert a másik hallgató már a szakvizsgára készült. Most gondolható, hogy ha az ember kettesben ül a tanárával, az olyan, mint egy magánóra. Nem lehetett nem készülni, és rengeteget lehetett tanulni.

¹⁰ Brusznjai Árpád (1924–1958) – klasszika-filológus, középiskolai tanár. 1956-ban a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács vezetője. 1957 tavaszán letartóztatták, és először életfogytiglani szabadságvesztésre, majd halálra ítélték. 1958 januárjában végezték ki.

¹¹ Borzsák István (1914–2007) – klasszika-filológus, egyetemi tanár, akadémikus. A római irodalom és történetírás neves kutatója volt.

V. B.: Úgy tudom, hogy a görög és a latin mellett le is adta az angolt.

R. ZS.: Igen, de azt le kellett adnom.

V. B.: Miért?

R. ZS.: Mert akkor az volt a szabály, hogy modern nyelvet csak magyarral vagy történelemmel lehet párosítani. Tehát elkezdtek háttérbe szorítani. Én azzal a kéréssel fordultam a kari vezetéshez, hogy mivel nekem már csak egy félévem van hátra az alapvizsgáig, addig még járhatok angolra. Így lesz két lezárt évem. Megengedték, így négy szakom volt, mert a latint viszont csak magyarral lehetett párosítani. Tehát magyar, latin, görög, angol. Állandóan óraütközésem volt, és emiatt arra az órára jártam, amelyikre akartam, mert mindig mondhattam, hogy óraütközésem van, hiszen egyszerre két helyen nem tudok lenni.

V. B.: Ez meddig tartott?

R. ZS.: Egy félévig. Utána lettem magyar–latin–görög szakos egy évig, és végül latin–görög szakosként végeztem. Úgyhogy nagyon változatos pályát futottam be az egyetemen. A magyar szakról is vannak nagyon kellemes emlékeim. Komlós Aladár¹² például, aki 20. századi magyar irodalmat tanított. Ő tulajdonképpen benne élt ebben az irodalomban, ismerte azokat az embereket, nem tananyagot jelentettek a számára.

V. B.: Akkor gondolom anekdotázott is bőven.

R. ZS.: Az akkor, az 50-es években már veszélyes lett volna. Egyszer például azt mondta, hogy „a József Attila egy tündéri csibész volt”. Lett is belőle nagy felháborodás, hogy a munkásmozgalom nagy költőjét milyen megalázó jelzővel illette.

V. B.: A hallgatók körében keltett felháborodást?

R. ZS.: Bizonyos hallgatók körében. Szóval feljelentés ment mindenesetre. A másik ilyen emlékezetes tanár a magyar szakon Gyergyai Albert¹³ volt. Úgy beszélt a francia irodalomról,

¹² Komlós Aladár (1892–1980) – irodalomtörténész, író, költő, tanár. 1946-tól 1950-ig tartott egyetemi előadásokat. 1953-tól az MTA Irodalomtörténeti Dokumentációs Központjának munkatársa, 1956-tól az MTA Irodalomtörténeti Intézetének tudományos főmunkatársa volt.

¹³ Gyergyai Albert (1893–1981) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, író, műfordító. Franciatanárként az Eötvös Collegiumban, a modern francia irodalom előadójaként pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanított.

hogyan az ember szinte várta, mindjárt azt mondja, igen, tegnap, amikor Voltaire-rel találkoztam a Váci utcában, akkor éppen azt mondta, hogy...

V. B.: Soha nem ingott meg az elhivatottsága az ókori tanulmányok iránt?

R. ZS.: A magyar irodalom iránti rokonszenvem változatlanul fennmaradt, de nem azzal akartam foglalkozni. Illetve tudtam, hogy ha két ember lennék, és kétszer ennyi időm lenne, akkor tudnék a magyar szakkal is foglalkozni, de hát ez nem megy. Úgyhogy a magyar szakot is lettettem, és így szereztem diplomát latin és görög szakon.

V. B.: Ez mikor volt pontosan?

R. ZS.: Nem is olyan könnyű felelni erre. 1952-ben voltam negyedéves, és akkor utána már lehetett állásba menni, de a tanári vizsgát csak egy évvel később tehettem le. Ezért sose tudom, hogy amikor azt kérdezik, mikor végeztem, akkor 1952-t mondják-e, amikor a Görög Tanszéken demonstrátor lettem, vagy 1953-at, amikor a diplomám kelt.

V. B.: Hogyan lett a Görög Tanszéken lett demonstrátor? Ki hívta?

R. ZS.: Moravcsik.

V. B.: Mit mondott Önnek?

R. ZS.: Hogy meg van velem elégedve. Moravcsik egyébként mindenkit magázott. Korábban, amikor az ember Moravcsiknál doktorált, akkor utána ő letegezte az illetőt, aki vissza is tegezhetett, sőt, ezt Moravcsik el is várta. Ezzel azt jelezte, hogy most már te is velem egyenrangú tudós vagy, bírálhatsz is engem. Engem a szakvizsga után tegezett le, és én tudtam, hogy vissza kell tegeznem, csak egy huszonkét éves embernek egy hatvanévest visszategezni elég nehéz.

V. B.: Nem állt a szájára?

R. ZS.: Nehéz volt, de tudtam, hogy ezt így illik csinálni, és ő ezt el is várja. Volt egy nálam fiatalabb kollégám, aki szintén így járt. Ő egész életében nem merte Moravcsikot tegezve megszólítani. Kerülte a vele való beszélgetést.

V. B.: Mit tanított demonstrátorként?

R. ZS.: A könyvtárat kellett kezelni, illetve görög irodalomtörténetet kellett tanítanom azoknak a latin szakosoknak, akiknek a másik szakjuk nem a görög volt. Ez nemcsak bizalmat és megtiszteltetést jelentett, hanem egyúttal kötelezettséget is. Méltónak kellett lenni a bizalomra. Én persze készültem az órákra, ezzel együtt azt hiszem, hogy nem tartottam jó órákat, mert ahhoz nemcsak ismeret kell, hanem azt is tudni kellett volna, hogy hogyan kell tanítani.

V. B.: Néhány évvel lehetett idősebb azoknál, akiket tanított.

R. ZS.: Igen. Két-három évvel voltam idősebb. Nem volt könnyű, de hálás vagyok Moravcsiknak, mert ez a bizalom jele volt, és ezt később is vittem tovább magammal.

„ÉN AKKOR AZT HITTEM, HOGY RÖGTÖN KITESZNEK AZ EGYETEMRŐL”

25

V. B.: Meddig tartott ez az időszak?

R. ZS.: 1958-ig, akkor kerültem el az egyetemről.

V. B.: 1956-ot hogyan élte meg?

R. ZS.: Felvonultam én is. Bejöttem, amikor valamilyen gyűlés volt, de nem voltak különösebb érdemeim, nem voltam bizottsági tag, semmi.

V. B.: Visszont 1956 végétől, de inkább 1957-ben az ELTE Bölcsészkarát sem kerülte el a retorzió. Amelynek a szele Önt 1958-ban érte el. De azzal kapcsolatban, hogy egészen pontosan mivel is váltotta ki az illetékesek haragját, egymásnak ellentmondó információkat olvastam. Mi az igazság?

R. ZS.: Az egyik történet Brusznai Árpáddal kapcsolatos. Ő akkor már végzett, és Veszprém-

ben volt tanár. Halálra ítélték, teljesen ártatlanul. Mi pedig Szepessy Tibor¹⁴ kollégámmal, aki szintén a Görög Tanszéken dolgozott, kegyelmi kérvényt fogalmaztunk.

V. B.: Őt is ismerte még az Eötvös Collegiumból?

R. ZS.: Igen. Szepessy eggyel fölöttem járt, ő még jobban ismerte Brusznyait, mint én.

V. B.: Mit tartalmazott ez a dokumentum?

R. ZS.: Az volt benne, hogy elismerjük, biztosan igazságos az ítélet, de kegyelmet kérünk ezért meg ezért.

V. B.: Ez az Önök önálló akciója volt?

R. ZS.: Az volt az előzménye, hogy éppen bent voltam az egyetemen a szobámban, és bejött hozzám a felesége az akkor négyéves kislányával, hogy a férjét halálra ítélték, csináljunk valamit.

V. B.: Ismerték egymást?

R. ZS.: Én nem ismertem a feleségét, de ő tudta, hogy én ki vagyok, és ott talált az egyetemen. És akkor azt mondtam, hogy jó. Utána írtuk meg a kérvényt.

V. B.: Hova kinek nyújtották be?

R. ZS.: Végül is senkinek, mert mire elkezdünk aláírásokat gyűjteni, az ítéletet végrehajtották. Én akkor azt hittem, hogy rögtön kitesznek az egyetemről, de nem így történt. Először fegyelmit indítottak mindkettőnk ellen, és szigorú megrovásban részesítettek. Ez 1957-ben történt. Azt kell hogy mondjam, hogy még ott, a fegyelmi tárgyaláson is voltak kellemes tapasztalataim. Kardos László volt a fegyelmi bizottság elnöke, és ő mindig úgy értette félre vagy magyarázta félre az én szavaimat, ahogy az nekem előnyös volt.

V. B.: Mi volt ennek az eljárásnak az eredménye?

R. ZS.: Szigorú megrovásban részesítettek.

¹⁴ Szepessy Tibor (1929–) – klasszika-filológus, irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár.

V. B.: Ez járt valamilyen hátránnyal?

R. ZS.: Tudomásom szerint semmivel.

V. B.: Mi volt a másik ügy?

R. ZS.: Volt egy Kovács Mária nevű hallgatónő, aki a Kossuth téri lövöldözésben halt meg. Az ő fényképét elhelyeztük a Görög Tanszék hirdetőtábláján, mert hát őt mindenki ismerte.

V. B.: Még 1956-ban?

R. ZS.: 1957-ben. Szepessyt és engem behívtak a rektorhoz, Ortutay Gyulához¹⁵, aki lehordott minket. Nem tudok más szót használni, mert nem valami fegyelmezett és elegáns tárgyalás volt. Kérdőre vont, hogy micsoda dolog ez. Mi az, hogy mi emlékűnnepséget tartunk Kovács Mária tiszteletére, és még Moravcsik Gyulát is meghívjuk, hogy tartson emlékbeszédet? Ezt hosszan, részletesen ecsetelte. Mi először azt sem tudtuk, hogy miről beszél. Egy szó sem volt igaz az egészből. Csak a kép volt igaz. Ortutay azonban intelligens ember volt, és amikor mi tiltakoztunk, átlátta, hogy félrevezették. Még egyszer lehordott minket, a kifejezéseit nem mindig válogatva meg, és azt mondta, vegyük tudomásul: ez az utolsó figyelmeztetés. De erről soha semmi papírt nem kaptunk, el lett felejtve. Mondom, Ortutay intelligens ember volt, és látta a dolgokat. Én azonban akkor már tudtam, hogy nekem itt nem sok időm van hátra. Így is történt. 1958-ban volt egy nagy leépítés, racionalizálásnak hívták, és engem, úgymond, népgazdasági érdekből áthelyeztek az óbudai Martos Flóra Gimnáziumba. Persze a dékán nagyon világosan megmondta, nem véletlen, hogy népgazdasági érdekből kit hova helyeznek el.

V. B.: Szepessy Tiborral is ez történt?

R. ZS.: Ő érdekes módon maradt. Az én helyemre viszont valakinek szüksége volt. Legalábbis én így gondolom. Szepessy egyébként rosszabb helyzetbe került, mint én. Ő ugyanis korábban egy-két napig bújtatott valakit, aki szökésben volt: jelentéktelen dolog volt. Ebből majdnem ügyészségi ügy lett. Majdnem bíróság elé került, és végül fegyelmi úton úgy távolították el az egyetemről, hogy soha semmilyen pedagógiai tevékenységet nem folytathat.

¹⁵ Ortutay Gyula (1910–1978) – néprajzkutató, politikus, akadémikus. 1957-től 1963-ig a budapesti egyetem rektora. 1967-től haláláig az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának igazgatója. Fő kutatási területe a népmese és a népballada volt.

V. B.: Meddig tartott ez nála?

R. ZS.: Nem tudom. Akkoriban az volt erre az eufemisztikus kifejezés, hogy „írásaiból élt”. Szóval nem volt állása, fordított, amit lehetett. Bedolgozott könyvkiadóknál. Én viszont elkerültem a gimnáziumba.

„ELHATÁROZTAM, HOGY NEM FOGOK OTT SEMMI MÁST CSINÁLNI, CSAK TANÍTOK”

V. B.: Volt bármilyen beleszólása abban, hogy hova kerül?

R. ZS.: Nem, egyszerűen áthelyeztek. Nagyon örültem, hogy oda kerültem.

V. B.: Ez a Martos Flóra Gimnázium a mai Óbudai Gimnázium.

R. ZS.: Igen, nem az Árpád Gimnázium, hanem az Árpád híd budai hídfőjénél lévő gimnázium.

V. B.: Hogy fogadták? Nem volt egy hatalmas billog a homlokán?

R. ZS.: Nem. Valószínűleg tisztában voltak vele, hogy mi történt, de nagyon kedvesek voltak velem, én pedig az első perctől nagyon jól éreztem magam. Elhatároztam, hogy nem fogok ott semmi mást csinálni, csak tanítok.

V. B.: Nem érezte úgy, hogy derékba tört egy ígéretes karrier?

R. ZS.: Nem. Mindig azt mondtam, hogy ha egy középiskolai latintanár egy középiskolában latint tanít, abban semmi igazságtalanság nincs. Kivált, amikor előtte rosszul viselkedett. Végtére is tudtam, hogy lesz következménye.

V. B.: Egzisztenciálisan sem jelentett ez visszaesést?

R. ZS.: Erre már nem emlékszem, de olyan nagy különbség nem volt.

V. B.: Családja akkor még nem volt?

R. ZS.: Házias voltam, de gyerekeink még nem voltak. A feleségem¹⁶ egyébként az Akadémiai Könyvtárban dolgozott. Az iskolában az első perctől kezdve jól éreztem magamat. Azonnal látszott, hogy mindenki komolyan veszi a tanárságot. Nem volt mindenki művész a pályán, de a maga szintjén mindenki komolyan vette. Azt, hogy az órákra pontosan be kell menni, és a gyerekeket tanítani és szeretni kell.

V. B.: Feltételezem, hogy csak a latin szakkal tudott valamit kezdeni, hiszen az ógörögre nem lehetett tömeges igény.

R. ZS.: Kizárólag latint tanítottam. Kínos is volt számomra, hogy olyanoktól, akik az iskolában szintén latint tanítottak, elvették az órákat, és nekem adták.

V. B.: Sőt, úgy tudom, hogy egy időben Magyarországon Ön volt az egyetlen, aki csak latint tanít.

R. ZS.: Igen, valószínűleg én voltam, de nem sokáig, mert utána jött a politechnika, és csökkent az óraszám. Akkor történelmet kezdtem tanítani. Ókori történelmet. Jól éreztem magam, jó volt a tanári kar, később a szintén kollégista Gyapay Gábor¹⁷ is odakerült.

V. B.: Későbbi szerzőtársa.

R. ZS.: Igen, később együtt írtunk tankönyvet, noha nem voltam történelem szakos. Levelező tagozaton viszont elvégeztem a magyar szakot a hatvanas évek első felében. Kizárólag latinul ugyanis nem lehetett kitölteni a kötelező óraszámkeretet, ezért választanom kellett, hogy a magyar vagy a történelem szakot végezzem-e el. Én a magyart választottam.

V. B.: Nem merült fel Önben, hogy miként térhetne vissza az egyetemre?

R. ZS.: Nem, bár a hatvanas évek elején – a papír még mindig megvan róla – Ortutay mint rektor értesített arról, hogy az iskolában való példás magaviseletem miatt mentesítenek a fegyelmi eljárás következményei alól. A priuszomat kvázi törölték.

¹⁶ Ritoókné Szalay Ágnes (1931–) – irodalomtörténész, a magyarországi reneszánsz és humanizmus latin irodalmának és képzőművészetének neves kutatója.

¹⁷ Gyapay Gábor (1924–2009) – történelemtanár, több tankönyv szerzője. Nevéhez kötődik az Evangélikus Gimnázium újjászervezése a rendszerváltás után.

V. B.: A mindennapi életben érzett bármi hátrányt?

R. ZS.: Semmit.

V. B.: A tudományos pályán?

R. ZS.: Akkor dolgoztam a Sarkady Jánossal ¹⁸ és Szilágyi János Györggyel ¹⁹ közösen írt görög művelődéstörténetből a rám eső részeket, az irodalmon, illetve a filozófián, és akkor írtam meg a kandidátusi dolgozatomat. 1968-ban lettem kandidátus még az iskolában, és akkor felajánlottam a gimnáziumnak, hogy ha óraszámkedvezményt kapok, akkor maradok ott az iskolában, mert nagyon jól éreztem magam. Csak hát az óraszámkedvezménynek pénzügyi hatásai lettek volna, mert azokat az órákat, amiket én nem tartok meg, másnak kellett volna megtartania. Úgyhogy azt mondták, hogy nagyon sajnálják, de nem megy. Én pedig szintén fájó szívvel, de eljöttem.

„VOLTAK TANÁROK, AKIK ŐSZINTÉN
MEGMONDTÁK, HOGY ŐK EZZEL
NEM TUDTAK MIT KEZDENI”

V. B.: Szóba került Gyapay Gábor neve, akivel középiskolás tankönyvet írtak.

R. ZS.: 1965-ben jelent meg.

V. B.: Mi volt az előzménye?

R. ZS.: Az az elképzelés, hogy kell egy új tankönyvsorozat.

V. B.: Kinek az elképzelése volt?

R. ZS.: A Tankönyvkiadóé.

¹⁸ Sarkady János (1927–2006) – klasszika-filológus, történész, akadémikus.

¹⁹ Szilágyi János György (1918–2016) – művészettörténész, óorkutató, egyetemi tanár, az MTA doktora.

V. B.: Azért, mert – hogy úgy mondjam – ideológiailag porosnak gondolták az akkor használt tankönyveket?

R. ZS.: Talán. Ezt nem indokolták nekünk. Akkor az volt az elgondolás, hogy minden tankönyvet egy tudós és egy tanár írjon. A történelemtankönyvet Gyapayra bízta mint tanárra és valaki másra, akit nem nevezek meg. Gyapay pedig úgy érezte, hogy az illető a honoráriumot ugyan felveszi, a munka viszont teljes egészében rámarad. Akkor szólt nekem, hiszen én abban az időben már elindultam a tudományos pályán. Mondta, hogy csináljuk meg mi ketten. Így aztán megírtuk a tankönyvet.

V. B.: Mennyi időbe telt?

R. ZS.: Egy évbe.

V. B.: Voltak ideológiai vagy pedagógiai kritériumok, amelyeknek meg kellett felelniük?

R. ZS.: Tudtuk, hogy a marxizmussal szembe nem lehet menni. De pedagógiai követelmények is voltak. Például az, hogy minden óra egy fejezet, tehát nem írhatjuk végtelen hosszúságúra, hogy aztán a tanár csináljon, amit akar. Két lapnál több egyetlen fejezet sem lehetett.

V. B.: Volt valamilyen mintájuk?

R. ZS.: Persze. Voltak nagyon jó gondolatok. Ilyen volt a forráselemző óra. Adjunk egy forrást és hozzá szempontokat, hogy miképp lehet egy történelmi forrást feldolgozni gimnáziumi szinten.

V. B.: Nehéz volt meghatározni, hogy milyen lehet az a forrás, amit egy ennyi idős diák megért, ugyanakkor az érdeklődését is felkelti?

R. ZS.: Olyan forrás kellett, ami vagy szorosan kapcsolódik a történelemhez, vagy olyan irodalmi szöveg, amelyből egy történelmi tanulságot lehet levonni. Például az *Iliászból* egy részlet vagy Periklész korával kapcsolatban két ellentétes vélemény. Elég keserű tapasztalataink voltak. A tanárok ezeket a fejezeteket átugrották. Nem voltak hozzászokva a forráselemzéshez, mert nem tanították meg nekik. Az egyetem szintje sajnos csökkent, ezért az ott végzettek sokszor nem tudtak mit kezdeni azzal, hogy bizonyos kérdésekre nincs megadva a felelet, és tartottak attól, hogy rossz választ adnak. Mert az még hagyján, hogy valamit nem tud, de mi van akkor, ha ideológiailag helytelen választ ad? Tehát a tanárok jó része elhagyta az ilyen feladatokat.

V. B.: Ezt Önök honnan tudták?

R. ZS.: Más iskolákból, gyerekektől. Voltak tanárok, akik őszintén megmondták, hogy ők ezzel nem tudtak mit kezdeni. Az is előfordult, hogy egy pesti iskolában összehívták a diákokat, mondanak nekik véleményt a tankönyvről. Ott az egyik jó iskolába járó diák felállt, és azt mondta, hogy kérem, hagyjuk ezt a munkáltató tankönyvet. Mondják meg, hogy mit kell tudnom ahhoz, hogy felvegyenek az egyetemre, ahhoz, hogy jelest kapjak, a többi meg nem érdekel. Ez borzasztó keserű érzés volt a tankönyvíróknak és a tanárknak is: szóval a tárgy maga nem is érdekes, csak a bizonyítvány számít? Ha én azt mondom, hogy a telefonkönyvet tanulják meg, mert akkor felveszik, akkor megtanulják azt, pedig éppúgy nem érdekli őket, mint az, hogy Periklész mit mondott?

V. B.: Voltak csörték a tankönyv megírása közben?

R. ZS.: Voltak. Az akkori sztálini elv szerint az egész ókor rabszolgatartó társadalom volt, miközben tudtuk, hogy ott a függőségeknek nagyon különféle rendszere volt. Később Hahn István²⁰ írt is erről egy nagyon jó cikket, de az már a hetvenes években volt. Szóval, az már nagy eredménynek számított, hogy ókori keleti rabszolgatartó társadalmak helyett adhattuk az ókori keleti társadalmak címet.

V. B.: Egy-egy nagyobb téma befejezése után is be kellett nyújtaniuk a kéziratot, vagy csak a munka végén egyben?

R. ZS.: Egyben. Aztán jöttek a lektori vélemények, de az még csak hagyján volt. Mert például az Országos Pedagógiai Intézet igazgatójának, aki egyébként korábban az órásszakmában ért el eredményeket, az volt az elképzelése, hogy egy történelemtankönyvbe az kerülhet bele, amit ő tud. Az tartozik bele az általános műveltségbe. És ennek megfelelően bírálta a mi kéziratunkat. Ilyen küzdelmek voltak, de szerencsére a Tankönyvkiadó szerkesztője, Kislaki Károly, aki szintén tanár volt, igyekezett elsimítani ezeket a vitákat, úgyhogy végül az jelent meg, amit mi akartunk.

V. B.: A szerzőtársak között sem volt vita? Például hogy Ön több kultúrtörténeti részt szeretett volna beletenni?

R. ZS.: Nem, ugyanis mindketten tanítottuk az anyagot. Tudtuk, hogy mit lehet egy órában elmondani, mit lehet a gyerekektől megkívánni. Az óráimon a gyerekek mindig mulattak azon,

²⁰ Hahn István (1913–1984) – ókortörténész, egyetemi tanár, akadémikus. Fő kutatási területe az ókori keleti és görög-római történelem, illetve vallástörténet.

amikor az egyik fejezetnél, amit én írtam, mindig azt mondtam, hogy ezt ne onnan tanulják meg, hanem figyeljenek az órán, mert ez nem jó fejezet. „De hát a tanár úr írta!” Persze nem tárgyi tévedések voltak benne, de láttam, hogy bizonyos dolgokat másképpen kell csoportosítani, és akkor világosabban lehetne látni az összefüggéseket.

V. B.: Mint egykori tankönyvszerző figyelemmel kísérte később, amikor már újra az egyetemen oktatott, hogy milyen új tankönyvek születnek?

R. ZS.: Nem. De később még vettem részt tankönyvírásban, amikor az a nevezetes magyarirodalom-tankönyvsorozat készült, amely akkora botrányt váltott ki a hetvenes évek végén.

V. B.: Kérem, hogy erre is térjünk ki röviden. Mi történt pontosan?

R. ZS.: Én úgy emlékszem, hogy a Szegedy-Maszák Mihály²¹ és mások által írt tankönyvsorozatban Kovács Endre, egy kitűnő tanár írta volna az ókori részt, de ő meghalt. Szóltak tehát nekem, én pedig örömmel vállaltam, mert tulajdonképpen az irodalom volt a kedvencem. Csak hát azt sohasem tanítottam. És azok, akik velem együtt a könyvet írták akkor, szintén nem tanítottak középiskolában. Ez volt ennek a tankönyvnek a fő hibája. Maximalista tankönyv volt. Én úgy is adtam le a kéziratot, hogy ez egy kézirat, és ezt egy tanár tankönyvesítse, de erre természetesen nem volt idő, mert szerzőtársaim elkéstek a leadási határidővel. Úgyhogy a szerkesztő a Tankönyvkiadó részéről, Mész Lászlóné még kiegészítette kérdésekkel, ezt én is megtettem, de lényegileg nem változott a kézirat.

A probléma egy része ebből adódott. De volt más is. Mert kik tanítottak a hetvenes években a középiskolában? Azok, akik az ötvenes években jártak egyetemre. És ők azt szokták meg, hogy van egy kérdés, amire egy jó feleletet lehet adni. Itt meg minden kérdést többféleképpen lehetett jól értelmezni. És a tanárok zavarba jöttek, amikor kérdéseket kaptak, és nem voltak meg a feleletek. Kicsit ugyanaz volt a helyzet, mint a történelemtankönyvnél, de míg ott csak egy esetben, itt az egész anyagon végig. Amit mi ott lassan hajtottunk végre, azt itt egyszerre megcsinálták. A tanárok fel voltak háborodva, hogy a Biblia miért kerül bele, amikor ők arról nem tanultak semmit. Vagy miért kell az ókori Kelet irodalmáról beszélni, és tessék nekik megmondani, hogy mi a kérdésekre a jó felelet. Itt megint volt egy fájdalmas emlék. Egyszer felhívtak telefonon diákok, hogy mégis hogy képzelem ezt a tankönyvet. És közben hallottam, hogy a tanár súgja nekik, hogy mit kérdezzenek. Ez egy övön aluli ütés volt. Mert

²¹ Szegedy-Maszák Mihály (1943–2016) – irodalomtörténész, akadémikus. Fő kutatási területe az összehasonlító irodalomtudomány, a fordításelmélet és a magyar irodalom 19. századtól napjainkig tartó időszaka volt. A magyar irodalom történelemének többféle értelmezését magába foglaló, háromkötetes *A magyar irodalom története*i című mű szerkesztője.

*„EZ A SZÓ
INDÍTOTT EL
TULAJDONKÉPPEN”*

ha a gyerekek őszintén kérdeznek, akkor arra őszintén válaszolok. Ha a tanár őszintén kérdez, arra is őszintén válaszolok. De ezek a hátulról mellbe módszerek...

V. B.: Mikor volt ez?

R. ZS.: A hetvenes évek második felében. Főleg a későbbi, negyedik évfolyamos könyv keltett hullámokat. Arról már a pártközpontban tárgyaltak, mert olyan írók kerültek bele, akiknek nem kellett volna bekerülni: Kosztolányi meg ilyen burzsoá szellemű írók. Nagy harc volt, de én abban nem vettem részt.

V. B.: A Martos Flóra Gimnáziumban 1970-ig tanított.

R. ZS.: 1970 februárjáig.

V. B.: Hogyan ért véget?

R. ZS.: Lehetőségem nyílt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Ókortudományi Tanszéki Kutatócsoportjába kerüljek.

V. B.: A kandidatúrájának köszönhetően?

R. ZS.: Az megvolt, de csak jogalapot szolgáltatott. Attól még nem kellett volna engem behívni. Annak volt köszönhető, hogy Harmatta János, a kutatócsoport vezetője lenyúlt értem, és Trencsényi-Waldapfel Imre nem ellenkezett.

V. B.: Milyen érzésekkel fogadta a változást? Sajnálta, hogy nem taníthat tovább a gimnáziumban, de azért örült, hogy visszakerülhet az egyetemre?

R. ZS.: Hát igen, nagyon sajnáltam. Fél évig, tehát júniusig visszajártam osztályfőnöki órát tartani abban az osztályban, amelyiknek az osztályfőnöke voltam. Jó volt azzal az osztállyal együtt lenni, és azóta is jó velük lenni, mivel a kapcsolat most is megvan a gyerekekkel. Ezzel az osztállyal különösen. De van más ilyen osztály is. Most is meghívnak érettségi találkozókra.

V. B.: Milyen feladattal keresték meg?

R. ZS.: A kutatócsoportból?

V. B.: Igen.

R. ZS.: Először én is azt kérdeztem Harmattától, hogy mi lesz a feladat. Azt mondta, hogy egy évig ne csináljak mást, csak tanuljak. „Meglátod, majd több dolgod is lesz.” Én mondtam, hogy hát mégis, adjon valami munkát, de azt mondta, hogy majd később azt fogom mondani, hogy ne adjon olyan sok munkát. És ez így is lett. Nem mondtam, hogy ne adjon többet, de tudtam, hogy igen, ez most sok. De eleinte csak a tanulás volt.

V. B.: Szabad kezet kapott, hogy olvashasson, visszakerülhessen az egyetemi vérkeringésbe?

R. ZS.: Órákat tarthattam az egyetemen az ő neve alatt. Ő volt meghirdetve, de én tartottam az órát.

V. B.: Milyen témában?

R. ZS.: Római latin feliratok nyelvészeti magyarázatokkal. Azért az ő neve alatt, mert mint mondta, „akik téged kíséretet az egyetemről, még most is itt vannak. De egy-két év múlva úgyis megszokják, hogy itt vagy.”

V. B.: Miről írta a kandidátusi disszertációját?

R. ZS.: A görög énekmondókról.

V. B.: Tehát akkor kezdett el a későbbi nagy témájával foglalkozni.

R. ZS.: Ez tulajdonképpen már a kollégiumi órákon elkezdődött. Egy szóból indult ki: az *Odüsszeia* első énekében az énekmondó Phémiosz arról énekel, hogy miként tértek haza Trója alól az ott harcoló vezérek Odüsszeusz kivételével. Erre Pénélopé azt mondja, hogy hagyd abba ezt az éneket, tudsz te más „pharmakon eszthlon”-t is.²² A „pharmakon eszthlon” azt jelenti, hogy varázsszer vagy ének. Ez a szó indított el tulajdonképpen. A költészet varázsa, a varázs költészete.

²² „Phémiosz, oly sok más bűvös dalt tudsz hiszen úgyis, / férfiu- s isteni-tettekről, mit hirdet a dalnok: / abból zengj egyet, míg itt ülsz köztük: a kérők / csöndben igyák csak a bort azalatt; s hagyd abba e gyászos / dalt, mely keblemben kedves szívemet szakadatlan / gyötri, hisz énrám szállt a leginkább nemfeledő gyász. / Mert oly főre kívánkozom és emlékszem örökké, / roppant híre kinek Hellásztól Argoszig ért el.” (Devecseri Gábor fordítása)

V. B.: Mi volt az előzménye az MTA Ókortudományi Kutatócsoportja megalakulásának?

R. ZS.: Eleinte egy ókortudományi intézet alapításáról volt szó, de mivel intézetigazgató és tanszékvezető egyszerre nem lehetett valaki – márpedig Trencsényi-Waldapfel nem akart semmit sem kiengedni a kezéből –, az a megoldás született, hogy egy tanszéki kutatócsoport alakuljon. Ennek ő volt az első vezetője. Aztán a vezetést átadta Harmatta Jánosnak. Ide kerültem én. A kívülállók számára ez egy nehezen megmagyarázható intézmény volt, mert nem értették meg, hogy miként kapcsolódik egy egyetemi tanszéki csoport az Akadémiához. Én akkoriban ezt úgy próbáltam megmagyarázni, hogy ez az Akadémiához tartozik, de én a fizetésem az egyetemtől kapom.

V. B.: Az egyik első fecske volt a ma is létező, MTA által támogatott kutatócsoportok közül. Hány ember dolgozott a kutatócsoportban, egy tucatnyi?

R. ZS.: Még annyi se.

V. B.: Ha az emberek azt hallják, hogy ókortudomány, akkor sok minden eszükbe juthat: régészet, történelem, klasszika-filológia, nyelvészet... Mivel foglalkoztak leginkább?

R. ZS.: Ott készült például a magyarországi középkori latinság szótára. Ez egy nagy, évtizedek óta tartó munka volt, és még mindig nincs vége. Ez, hogy úgy mondjam, külön részleg volt. A csoportban a kutatómunka egyébként azon az elven alapult, hogy az ókortudomány egy és oszthatatlan. Magában foglalja az ókori keleti, görög és római kultúrát, nyelvet, történelmet, vallást, irodalmat, felirattant is. Mindezzel természetesen nem tud mindenki egyforma mélységben foglalkozni, de a tudomány egységet alkot. A lényeg az volt tehát, hogy nem lehet a görögökkel úgy foglalkozni, hogy az embernek fogalma sincs az ókori Keletről, és fordítva. Ez az elv a gyakorlatban azt jelentette, hogy olyan kutatók irányították akkor a magyar ókortudományt, akik tudtak görögül, latinul, és ismertek egy keleti nyelvet. Esetleg több keleti nyelvet. Elvi vita folyt viszont arról, hogy a középkori latinság és görögség mennyiben tartozik ide. A Kerényi Károlytól²³ indult klasszikus szemlélet szerint már nem tartozik ide, mert az már középkor. Viszont a magyar tudományos hagyományban ezek mégiscsak benne voltak, mert aki ókori göröggel és latinnal foglalkozott, az foglalkozott középkori latinnal és göröggel is, vagy mint például Huszti József²⁴, főképpen azzal. Így került például az előbb említett ma-

²³ Kerényi Károly (1897–1973) – klasszika-filológus, vallástörténész, egyetemi tanár, a mitológia nemzetközi hírű kutatója. 1943-tól Svájcban élt, 1948-ban véglegesen emigrált. Az MTA levelező tagja 1949-ig, akkor tanácskozó taggá minősítették. 1989-ben rehabilitálták.

²⁴ Huszti József (1887–1954) – klasszika-filológus, egyetemi tanár, akadémikus. 1918-tól az Eötvös Collegiumban, 1923-tól a szegedi egyetemen, 1934-től pedig a budapesti egyetemen tanított.

gyarországi középkori latinság szótára is ide. Ebből eddig öt kötet jelent meg, az I betűig jutott el, de az egésznek megvan a cédulaanyaga, csak állandóan bővül, mert állandóan új meg új szövegek szóanyagát dolgozzák fel. Úgy tudom, hogy a cédulaanyaga digitalizálva is van. És remélhető, hogy belátható időn belül papírformában is elérhető lesz, a következő, nem tudom, hány kötet, ha most az I betűnél tartanak. A kutatócsoportnak voltak nem középkorral foglalkozó tagjai is, mint Maróth Miklós²⁵, aki görög és arab filozófiával foglalkozott, vagy én, aki görög irodalommal foglalkoztam. A kutatócsoport egy indítópálya volt. A bevett szokás szerint, aki odakerült, kapott bizonyos feladatokat, és közben kiderült róla, hogy lesz-e belőle kutató, vagy kedves, okos ember, de kutató mégsem lesz belőle.

V. B.: Melyek voltak a fő kutatási irányok, és minek alapján alakultak ki? Voltak hagyományosnak tekinthető témák, feladatok, vagy inkább az egyes kutatók érdeklődési köre határozta meg ezeket?

R. ZS.: Az egyik fontos tevékenységi kör az említett szótár volt, a témákat pedig leginkább az emberek hozták, és megállapodtak a kutatócsoport vezetőjével arról, hogy mivel is fognak foglalkozni.

V. B.: Ön például akkor már a görög énekmondókkal.

R. ZS.: Igen. Még gimnáziumi tanár koromban megvédtem a kandidátusi értekezésemet, ebből lett egy kis könyvecske, és folytattam a kutatásaimat Homérosszal, valamint a görög tragédiával kapcsolatban. Ez a személyes érdeklődésem túl azért volt fontos a kutatócsoport számára, mert az akkori NDK Ókortudományi Intézete profiljának is meghatározó eleme volt. Így közös pontot jelentett, együttműködési lehetőséget nemzetközi tanácskozásokon. Elindult például egy konferenciasorozat a szocialista országok kutatóinak részvételével Eiréné néven. Eiréné görögül békét jelent, ez egy jó fedőnév volt. Minden második évben egy másik országban rendezték a konferenciát.

²⁵ Maróth Miklós (1943–) – klasszika-filológus, arabista, akadémikus. 2008-tól 2014-ig az MTA alelnöke. Kutatási területe az ókori görög és keleti művelődés határterületi kérdései, azon belül a filozófia.

„A TUDOMÁNYPOLITIKÁT IS BEFOLYÁSOLÓ KÖZSZELLEM ERŐSEN A HASZNOSSÁG IRÁNYÁBA TOLÓDOTT EL”

V. B.: Aztán lassan a nyugat-európaiak is megjelentek.

R. ZS.: Mindig voltak nyugat-európai meghívottak, egy-kettő, később egyre több. Az utolsó ilyen Eiréné konferencia Budapesten volt, azon már majdnem többen voltak a nyugat-európaiak, mint a keletiek.

V. B.: Mekkora kutatói csapatot mozgató meg ez a rendezvény?

R. ZS.: Nyolcvan-száz embert. Persze voltak más, szintén fontos tudományos tanácskozások is. Például a magyar ókortudomány számára is jelentős, nagy nemzetközi konferencia 1979-ben. Ez az Ókortudományi Társaság Nemzetközi Szövetségének a négyévente tartott rendezvénye volt. Harmatta János a szervezetben vezető szerepet játszott, és elérte, hogy a konferenciát Budapesten tartsák. Ez elég nagy feladatot jelentett, mert több száz emberről volt szó.

V. B.: Gondolom, ez presztízskérdés is volt.

R. ZS.: Igen. A konferenciának nemzetközi szervezőbizottsága volt. Az állapította meg a témákat, a magyar szervezőbizottság pedig gondoskodott a kivételezésről. Ennek én voltam a titkára. Annyi munkát jelentett, hogy fel is mentettek minden egyéb feladat alól. Szerencsénk volt, mert 1979. augusztus végén rendeztük, néhány hónappal azelőtt, hogy megindult volna a szovjet intervenció Afganisztánban.

V. B.: Akkor befagytak a nemzetközi kapcsolatok.

R. ZS.: Igen, de nálunk a nyugatiak azt érezhették, hogy ez egy viszonylag szabad ország. Pontosabban nem csak ők, hiszen tudom, hogy voltak olyan keletnémetek, akik nem mehettek el Nyugatra, így itt találkoztak a családjukkal vagy olyan kollégákkal, akikkel egyébként nem

lett volna módjuk a személyes kapcsolatra. Nagyon oldott hangulatú, derűs konferencia volt, nagy sikere a magyar ókortudománynak és a rendezvényt támogató Akadémiának is.

V. B.: Az ókortudománynak egyébként – itt értem a magyar és a nemzetközi ókortudományt is – más volt a súlya a hatvanas-hetvenes, de akár a nyolcvanas években, mint napjainkban?

R. ZS.: Igen. Amikor egy trimeszternyi angliai tartózkodást követően itthon azt kérdezték tőlem, hogy ismerik-e Angliában a magyar ókortudományt, akkor én azt mondtam, hogy a magyar ókortudományról nem tudnak semmit. A magyar ókortudósokról tudnak. Nem mint magyar ókortudományt tartották nyilván, hanem egy-egy kiemelkedő személyiségét ismerték és becsülték. Például Harmatta Jánost vagy Szabó Árpádot. Ráadásul ők a hatvanas években már utazhattak is, tehát fontos szakmai kapcsolatokat alakítottak ki. Ott voltak az Ókortudományi Társaságok Nemzetközi Szövetségében, Harmatta János pedig a Nemzetközi Akadémiai Unió elnöke is volt, akárcsak a jelenlegi generációból Maróth Miklós. Kapcsolataink persze nekünk is vannak, de most nincsenek a nagy régiekhez hasonló egyéniségek. A mai derékhad, a 40 és 45 év közöttiek már megszokták a külföldi utakat. Ezáltal pedig kialakították a személyes kapcsolataikat. Persze a külföldiek is jönnek hozzánk. A Szegedi Egyetemen például évről évre szerveznek egy doktoranduszkonferenciát. Ez alapvetően angol nyelven kommunikáló társaság. A németet a társaság nagy része már valószínűleg nem érti meg. Számomra szomorú az egynyelvűség felé való elmozdulás, de ez sem példa nélküli, hiszen voltak ilyen időszakok, elég csak a 18. században a francia nyelv szerepére gondolni.

V. B.: És az ókortudomány iránt megnyilvánuló érdeklődés hogyan változott az elmúlt évtizedekben?

R. ZS.: A humán tudományok, pláne az ókor, ami egy messze tűnő világ, manapság nem látszanak érdekesnek. Az érdeklődést és a tudománypolitikát is befolyásoló közszellem erősen a hasznosság irányába tolódott el.

V. B.: De ismerjük-e, értjük-e még egyáltalán az *Iliász* vagy az *Antigoné* erkölcsi útmutatásait? Egy korábbi interjújában az *Iliásszal* kapcsolatban Ön is azt mondja, hogy persze, fantasztikusak a csatajelenetek, a hősök közötti küzdelmek, de a történet végén mégis ott van a lecsengés, a megbocsátás, az emberi nagyság, a kiengesztelődés. Értjük manapság ezeket a konklúziókat?

R. ZS.: Minden kornak a maga számára kell megérteni a műveket. Az *Iliászt* is. És nem minden kor egyformán érti, de mindegyik ért valamit belőle. Kiengesztelődés: Trencsényi-

„EGY MŰNEK TÖBB JÓ
ÉRTELMEZÉSE LEHET”

Waldapfel Imre és Szabó Árpád nem voltak különösen jóban. De az *Iliász* végét mindketten így értelmezték. A kiengesztelődés egy nagyon pozitív emberi tulajdonság. Még én is ennek fontosságát megtanulva nőttem fel, nem is tudok szabadulni ettől. A következő generációt képviselő klasszika-filológus Karsai György²⁶ számára az *Iliász* vége Akhilleusz teljes elmagányosodását jelenti, mert ő éppen az ellenséggel tud emberi nyelven beszélni, a többiekkel viszont nem. Ez egy teljesen más felfogás, mint a másik, de nem mondhatom, hogy nem igaz, mert benne van *Iliászban*. Attól függ, hogyan értelmezem a szöveget.

V. B.: Nyilván egy műnek számtalan olvasata lehetséges.

R. ZS.: Sőt, mindegyik lehet jó olvasat. Mert hát benne van a szövegben. Érdekes, hogy egy borzalmas világháború, a holokauszt és egyéb szörnyűségek után Trencsényi-Waldapfel Imre, Szabó Árpád és én is a kiengesztelődés lehetőségét emeltük ki az *Iliászt* olvasva. Azt, hogy minden után és minden ellenére lehet békét kötni, nemcsak papíron, hanem lelkileg is. Főleg lelkileg. Karsai felfogása egy szkeptikusabb felfogás, amikor úgy érezzük, hogy az ember elmagányosodott, és azt látjuk mindenhol, hogy magányosság, egyedüllét, társtalanság van. Tipikus posztmodern.

V. B.: Most inkább ez dívik.

R. ZS.: Minden kornak megvolt a maga értelmezése. A 19. században úgy olvasták Homéroszt, hogy az a derűt és a nyugalmat, a jót és a tisztát tükrözi. Arany János már nem így olvasta. Ő meglátta az *Iliászban* a végzetszerűséget. És a 20. század jutott el oda, hogy dehogyis derűs az *Iliász*. Itt tragédiák vannak, itt elpusztul Hektór, Akhilleusz is meg fog halni: teljesen más módon kell értelmezni tehát a művet. Ezért izgalmas az, hogy egy műnek több jó értelmezése lehet, mert minden kor a maga számára kell, hogy értelmezze. És akkor válik unalmassá az értelmezés, amikor egy újabb kor számára már nem az jelenti a problémát, ami az azt megelőző kor számára. Ezt a természettudománnyal foglalkozók nehezen értik meg. Egy szobrot különféle oldalokról lehet nézni. Mindegyik nézet más, és mindegyik igaz. A nyelv pedig egy külön probléma. Az rendkívül meghatározó lehet az értelmezés szempontjából, hogy egy szó különböző összefüggésekben mit jelent.

²⁶ Karsai György (1953–) – klasszika-filológus, színház- és irodalomtörténész, a Színház- és Filmművészeti Egyetem tanára.

V. B.: Egy kérdés erejéig visszakanyarodva még az ókortudományok helyzetéhez: mindattól függetlenül, amit elmondott, manapság nem foglalkoznak többen ókortudománnyal nemzetközi színvonalon, mint ötven évvel ezelőtt?

R. ZS.: Nem. Visszaszorulóban van mindenhol. Oxfordban például van olyan kollégium, ahol már nincs klasszika-filológia-oktatás. Visszaszorulóban van, mert mindenhol a gazdasági szempontok számítanak. De én ettől nem ijedek meg. Ez egy ilyen időszak, de aztán majd megint felfedezik. Itt most egy nagy változásnak kell bekövetkeznie, egy újfajta ókortudománynak kell megjelennie. Nem tudom, hogy milyen lesz, ha tudnám, akkor nagyszerű lenne, mert akkor én csinálnám.

V. B.: A régészet például már teljesen multidiszciplinárisrá vált. Mások a megközelítések, mások a módszerek, mint régebben.

R. ZS.: Azt hiszem, hogy az ókortudománynak kevésbé történeti jellegűnek kell lennie, a műalkotást pedig mint műalkotást kell vizsgálni, nem mint történelmi képződményt. Illetőleg a mindennapi életet kell jobban megismerni: mit ettek, mit ittak, hogy éltek, mit hittek. Tényleg minden görög hitte azt a szép homéroszi vallásosságot az olümposzi istenekkel, vagy tele voltak ők is babonás hiedelmekkel?

Egyszóval másfajta megközelítésre van szükség. A franciáktól kiindult Annales-iskola például a mindennapi életre koncentrál. Az ókortudomány is egyre inkább erre halad, miközben persze megy még tovább a másik módszer is. De ha most egy cezúra lesz, ha egy kicsit takaréklángra kerül az ókor, az abból a szempontból akár még előnyös is lehet, hogy a mostani generáció tagjai új problémákat ismernek fel, majd jönnek az újak, akik ezeket megoldják. Az ókortudományt egyébként már a francia felvilágosodás is leértékelte, mondván, hogy ezen már túl vagyunk, hiszen mennyivel többet tudunk, mint amit akkor tudtak. És akkor jött a német romantika, amely szerint nemcsak azt kell nézni, hogy mi már tudunk Amerikáról, meg vannak új technikai eszközeink, hanem azt is, hogy az ókorban olyan irodalmi művek születtek, amelyekért ma is lehet rajongani. Ebből elindult egy teljesen új megközelítés, ami aztán a cezúrát jelentette. Szóval egy kis szünet még jó is lehet. Megjelenhetnek például új értelmezések általa.

„MINDIG VISELKEDJÜNK MÁSKÉPPEN,
MINT AHOGY VÁRNÁ AZ EMBER”

V. B.: Ha már az értelmezéseknél tartunk: van egy nagyon gyakran használt kifejezésünk: az arany középút vagy arany közepszer. Egy előadásában hallottam, hogy ezt sokszor tévesen értelmezzük és használjuk.

R. ZS.: Ez a gondolat Arisztotelésztől származik, aki az erényt a szélsőségek közti középként határozza meg. Ezt el lehet fogadni, vagy nem, ez egy másik kérdés. A közép az sem nem jobbra, sem nem balra. Később ezt a gondolatot Horatius veszi elő. Arról beszél, hogy mindig viselkedjünk másképpen, mint ahogy várná az ember. Ha nagyon jól megy a dolga, akkor ne bízta el magát: gondoljon arra, hogy ez esetleg nem fog örökké tartani. Ha pedig rosszul megy a sora, akkor viselkedjen bátran, és ne jajgasson, hanem viselje el. Ne szomorkodjék, hiszen nem lesz ez mindig így. Vagyis a közép sem egy statikus valami, hanem a körülmények szerint változó. Én abban az előadásomban arra utaltam, hogy egy diktatúrához hasonló rendszerben, mint amilyen Augustusé volt, tudni kell jól alkalmazkodni a körülményekhez. Nem hozzájuk simulni, hanem mintegy ellensúlyt tartani. Amikor túl jól megy – ezzel fejezi be a horatiusi költemény is –, vagyis kedvező szelek fújják a vitorlákat, akkor vond össze azokat a vitorlákat. Ha pedig nem, akkor próbálj bátran hajózni. Az ember mindig tudjon önmaga maradni.

V. B.: Tehát őrizzük meg a belső szabadságunkat?

R. ZS.: Igen, ha már a külső szabadságot nem tudom megőrizni, legalább a belsőt őrizzem meg. Azt hiszem, ez egy fontos tanulság.

V. B.: Elkalandoztunk az Ön életútjától.

R. ZS.: Igen, ott hagytuk abba, hogy a kutatócsoportba kerültem.

„EZ AZ EGYETLEN MŰVEM, AMIT
TÉNYLEG FONTOSNAK TARTOK”

V. B.: Az egyéves türelmi időszak után mivel kezdett foglalkozni?

R. ZS.: Nem sokkal korábban az NDK-ban egy konferencián egy görög tragédiáról, Szo-

phoklész *Philoktétész*ről beszéltem. Már nem emlékszem, hogy miként jutott tudomásomra, hogy Aranynak van egy *Philoktétész*-fordítása, ami viszont németből készült. És elkezdett érdekelni a dolog.

V. B.: Az, hogy németből készült, ismert tudományos tény volt.

R. ZS.: Ezt senki nem vitatta, én sem. De Arany mégiscsak nagy költő volt, gondoltam, érdekes lenne megnézni, hogy miként fordította német közvetítéssel a görög szavakat. Aztán, amikor elkezdtem összevetni a görög szöveget és az Arany-fordítást, rájöttem, hogy itt olyan félreértések vagy pontatlanságok vannak, amelyek a németből nem, de a görögből kitűnően megmagyarázhatók. Volt egy német prózai fordítás, amelyet Szilágyi István²⁷ elküldött Aranynak, és Arany olvasta vagy talán használta is, de visszaküldte. Ebből később a kutatók arra következtettek, hogy Arany azt használta, abból fordított. Csakhogy az egy jó fordítás volt, félreértések nélkül. Arany tehát nem azt használta, hanem mint a félreértések mutatják, görögből fordított. Ráadásul az is érdekes volt, hogy miért a *Philoktétész*t fordította le, ami nem egy híres dráma.

V. B.: Ez kiderült egyébként?

R. ZS.: Azért, mert egy olyan kiadást használt, amelyben csak a *Philoktétész* volt benne. Nagyszalontán csak ehhez jutott hozzá. Akkor azért nem úgy volt, hogy bemegyek az Akadémiai Könyvtárba, és kiveszem akármelyik kiadást. A lényeg, hogy a német fordítást egyszerű segédeszköznek használta talán, de nem abból fordított. Én fontosnak tartottam, hogy Arany fordítása megjelenjék. Kiadtam, kommentárt írtam hozzá. Ez az egyetlen művem, amit tényleg fontosnak tartok. Amelynél törekedtem arra, hogy ismertetések szülessenek róla. Elküldtem hazai és külföldi, tehát határon túli magyar folyóiratoknak a szöveget, hogy ismertessék. Sehol nem ismertették.

V. B.: Mi volt ennek az oka?

R. ZS.: Nem tudom. Sehol nem ismertették Magyarországon. Az egyik folyóirat szerkesztője el is mondta, hogy kire bízta. Neveket most nem mondok, jó szakember lett volna, de az ismertetést nem írta meg.

²⁷ Szilágyi István (1819–1897) – pedagógus, író, költő, akadémikus. Arany János és Petőfi Sándor közeli barátja, Arany az ő buzdítására fogott hozzá a *Toldi* megírásához. Történészként elsősorban a magyarországi református iskolaügy kialakulásával, illetve a magyar szótáriródalom kezdeteivel foglalkozott.

„AZTÁN A KÉZIRAT VÁRT NYOLC ÉVIG”

V. B.: A görög zeneesztétikával foglalkozó munkája viszont meglehetősen ismert. Úgy tudom, hogy nyolc évig írta. Hogyan keletkezett, és miért készült ilyen sokáig?

R. ZS.: Az esztéta Zoltai Dénesnek²⁸ szüksége volt görög zeneesztétikával kapcsolatos szövegekre magyarul. Görögül viszont nem tudott. Így kerültem én a képbe. Ujfalussy József²⁹, az MTA Zenetudományi Intézetének igazgatóján keresztül keresett meg azzal, hogy volna-e kedvem lefordítani egy orosz zeneesztétikai kiadvány, egy nagyon kiváló tudós által összeállított szöveggyűjtemény anyagát. Az abban oroszul szereplő szövegeket kellett az eredeti görögből magyarra fordítani. Én persze vállalkoztam rá. Zeneesztétikával még sohasem foglalkoztam, de akkor éppen középiskolában tanítottam, és úgy voltam vele, hogy legalább egy kis tudománnyal is foglalkozom. Úgy volt – eléggé a naptári év végén jártunk –, hogy még abban az évben le kell adni legalább valami kéziratot, mert különben elvesz a támogatás. Karácsony és újév között éjt nappallá téve fordítottam, leadtam. Szerencsére az a fordítás elveszett.

V. B.: Miért szerencsére?

R. ZS.: Mert az egy teljesen rossz fordítás lehetett. Akkoriban ugyanis még a görög zeneesztétika alapfogalmaival sem voltam tisztában. De aztán én fordítottam a többi szöveget is, és beletanultam a mesterségbe. Érdekelte ez a dolog, és olyan szövegeket kerestem, amelyek ebben a szovjet gyűjteményben nem voltak benne. Az én koncepcióm egészen más volt. Hogyan fejlődik ki a zeneesztétikai gondolkodás, a zenéről való gondolkodás? Miként kapcsolódik össze a püthagoreusoknál ez a matematikával? Hogyan illeszkedik az egyetemes filozófiatudományba, és hogyan lesz fokozatosan szaktudomány a zeneesztétika? Úgyhogy egy kicsit a görög gondolkodás fejlődésének a vonalát próbáltam meg követni.

V. B.: Korábbi kutatásai segítettek ebben?

²⁸ Zoltai Dénes (1928–2008) – zeneesztéta, filozófus. 1962-től 1988-ig az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa, tudományos igazgatóhelyettese, tudományos tanácsadója.

²⁹ Ujfalussy József (1920–2010) – zenetörténész, akadémikus, 1985 és 1993 között az MTA alelnöke. 1973 és 1980 között az MTA Zenetudományi Intézetének igazgatója.

R. ZS.: Nem, ez egy teljesen új terület volt. Platónt és Arisztotelészt olvastam korábban is, de zeneesztétikai szakszövegeket nem, és hát a terminológiát meg kellett tanulni. Azt, hogy mit jelent egy egyébként köznapi szó a zenében. A kéziratot aztán leadtam Ujfalussy professzornak. Ő volt a lektor, nagyon sokat beszélgettünk erről. Aztán a kézirat várt nyolc évig. Végül megjelent, és ez jó volt, mert Magyarországon újdonságnak számított. Persze még jobb lett volna, ha akkor már valamilyen idegen nyelven is megjelenik, mondjuk, németül, mert németül sem volt ilyen szöveggyűjtemény, csak egy régebbi. Az NDK-ban volt is iránta érdeklődés. Úgy volt, hogy a keletnémet akadémia kiadója megjelenteti. Egy kedves hölgy fordította le a görög szövegeket németre. Én írtam a kommentárokat németül, ő pedig kijavította, ha valami nyelvi hiba volt benne. Mire elkészült a kézirat, megszűnt az NDK. Megszűnt az akadémiaja, és megszűnt a kiadója. Én csak mulattam rajta, mert én nem vesztettem, viszont sokat tanultam. A német hölgynek kellemetlenebb volt a dolog, mert neki a kiadóval csak egy szóbeli megállapodása volt. Nem tudom, hogy végül kapott-e valamit. Egy heidelbergi professzor, egy kitűnő klasszika-filológus és zenetudós tudott a munkáról, és támogatta a megjelenést, de pénz hiányában a dolog csak húzódott. Közben viszont megjelent a témában egy angol nyelvű, kétkötetes kiadvány, ami az én polcomon is ott van. Végül aztán csak megjelent a német nyelvű könyv is, de aki görög zeneesztétikával foglalkozik, az már többnyire tud angolul. Inkább, mint németül.

V. B.: 1968-ban lett kandidátus. A nyelvtudományoké?

R. ZS.: Az irodalomtudományoké. Harmatta János úgy vélte, hogy az ókortudomány az nyelvtudomány. Minden ókortudományi disszertáció nyelvtudományi disszertáció volt. Én a tudomány perifériáján lévő, akkor még középiskolában tanító emberként ezt nem tudtam. Ezért, amikor megkérdezte a hölgy a tudományos minősítőbizottság részéről, hogy tulajdonképpen ez milyen tudomány, mondtam, hogy irodalomtudomány. Harmatta haragudott rám ezért.

V. B.: 1986-ban pedig az MTA doktora lett. Akkor mi volt a témája?

R. ZS.: A korai görög epika története Homérosz előtt. Tulajdonképpen ez már az énekmondóktól eredő téma volt. Egy korábbi megjegyzés indított el. Amikor bekerültem az egyetemre, Brusznai Árpád azt mondta nekem, hogy gólya, vegye tudomásul, mindaz, amit Homéroszról tudunk, az egy feltevés, a szöveg is egy feltevés. Ez megmaradt bennem. Így aztán átnéztem, hogy milyen elgondolások voltak az ókortól kezdve egészen a 20. századig a Homérosznak tulajdonított szövegekről. Ő írta-e, nem ő írta, hány ember írta, mikor keletkezett, stb. Három fejezete lett a dolgozatnak: az ókori nézetek, az újkori nézetek és egy angol szer-

zőtől kölcsönzött cím: „Homérosz Iliásza és a mienk”. Rengeteg téma kapcsolódik mindehhez. Például az, hogy mit tudunk a korabeli nyelvről, annak a szerkezetéről, arról, hogy bizonyos formulák hogyan alakultak ki, és hogy ez az egész homéroszi nyelv tulajdonképpen egy nagy hálózat. Hálózat: ez a természettudománnyal foglalkozókat is érdekli.

V. B.: Lehet ez akár a jövő egyik kutatási iránya?

R. ZS.: Tartottam is egyszer már egy előadást róla. Talán meg is fog jelenni. A homéroszi szövegek története vitt engem egyébként a filológiatörténet felé. Ahhoz a kérdéshez, hogy hogyan alakult, hogyan változott az idők során az ókortudomány története. Ez már az ókorban elkezdődött. Homérosszal már az ókorban foglalkoztak. A lényeg eleinte a múlt megismerése volt. Ez folytatódott egészen a reneszánszig, de akkor már nem a múltunk, a mi múltunk, a „nemzeti múlt” tudományaként, hanem a közös európai múlt tudományaként. A humanizmus pedig már nem csupán a görög, hanem a görög-római múlttal foglalkozik. Legalábbis bizonyos szerzőkkel, a nagy szerzőkkel. Aztán a 18. század végén az újhumanizmusban alakul ki az, hogy a klasszikus ókorral mint egészszel kell foglalkozni. A barbárnak tartott Kelettel viszont nem. Ezen lép aztán túl Magyarországon a német filológusok nyomán Kerényi Károly által meghonosított ókorszemlélet. Ő azt mondta, hogy az egész ókort kell vizsgálni keletiekkel, görögökkel, rómaiakkal együtt. Mindenre, például a folklórra kiterjedően is. A természeti népek szokásaival, hiedelemvilágával is foglalkozó briteket a 18. században még lesöpörték az asztalról azzal, hogy minek a „vadak” folklórával foglalkozni, hiszen azok primitív gyilkosok, akik mészárolják egymást. Aztán kiderült, hogy van hiedelemviláguk, és az is érdekes lehet. Sőt, ha a görögöket egy kicsikét megkaparjuk, akkor ott is kiderülhetnek érdekes dolgok. Sőt, hogy ennek még egyes görögök is tudatában lehetnek. Felfedezték például Thuküdidésznek egy mondatát, amely szerint valamikor a görögök is barbárok voltak. Az ókor fogalma is folyamatosan változott.

„PAPA ELMEGY, ÉS AKÁRMIRŐL
BESZÉL, MERT MINDENRŐL TUD
BESZÉLNI”

V. B.: Térjünk vissza ismét az életútjához. A nyolcvanas évek közepe táján járunk. Ön alapvetően egyetemi ember, ugyanakkor egy Akadémia által támogatott kutatócsoport tagja, egyben immár az MTA doktora, tehát egyre több szállal kapcsolódik az Akadémiához. Végül 1990-ben akadémikussá választották. Korábban nem jelölték?

R. ZS.: Nem. De ezt nem is vártam. Priuszom volt.

V. B.: Az akkor még élt?

R. ZS.: Jogilag nem, a hatvanas években törölték. De amikor bekerültem az egyetemre, a kutatócsoportba, akkor Harmatta figyelmeztetett, hogy azok, akik téged kíségettek innen, még most is itt vannak. Úgyhogy legyünk óvatosak.

V. B.: A későbbiekben, a hetvenes-nyolcvanas években érezte még a hatását a „rovott” múltja?

R. ZS.: Nem. Voltak emberek, akikkel nem szívesen találkoztam, mert kicsit kínos volt, de lehet, hogy nekik is. Mindenesetre azt tudom, hogy az akadémiai tagságomban is szerepe volt Harmatta János támogatásának. És aztán levelező tagból nagyon gyorsan rendes tag lettem, három év alatt.

V. B.: Sőt, 1990-ben osztályelnök-helyettes is lett, 1996 és 1999 között pedig az I. Osztály elnöke.

R. ZS.: Nem mintha én erre alkalmasabb lettem volna, mint az osztály bármely tagja. Az osztályban olyan helyzet alakult ki, hogy senkit nem választottak volna meg. Én voltam az, aki ellen nem volt senkinek semmi kifogása. Olyan feszültségek voltak, hogy valaki olyan embernek kellett vállalni az elnökséget, akire mindenki azt mondja, hogy jó. Ritoók Zsigmond az jó, nem haragszik rá senki, nem bántott senkit. A feszültségek holtterében voltam.

V. B.: Presbiteri feladatokat még ellát?

R. ZS.: Már nem. Ötvenöt évig az voltam. De elég volt.

„AZ ÍRÓK SOKSZOR IZGALMASABB
KÉRDÉSEKET TESZNEK FEL
A GÖRÖGÖKKEL KAPCSOLATBAN,
MINT A SZAKEMBEREK”

V. B.: Ez mit jelentett a mindennapokban? Mert nyilván nem csinálja valaki több mint fél évszázadig, ha nem érzi küldetésének.

R. ZS.: Minden egyházközségnek két elnöke van: egy világi és egy lelkeszi. Rajtuk kívül pedig van egy testület, a „vének”, amelynek élén a lelkész áll és egy vagy esetleg több gondnok.

V. B.: Nem hétköznapi értelemben vett gondnok.

R. ZS.: Nem. Tulajdonképpen kurátor, ezt fordították magyarra. A Kálvin téri gyülekezet egy nagy gyülekezet, ott három gondnok volt. Egy missziói, egy pénzügyi és egy műszaki. Én voltam a missziói. Ez azt jelenti, hogy ha az egyházközség lelki ügyeivel kapcsolatban valahol reprezentálni kellett, akkor nekem kellett elmenni és beszélni. Tudtam beszélni. Milyen filológus az, aki nem tud? A gyerekeim szoktak is ezzel viccelni: „Papa elmegy, és akármiről beszél, mert beszélni mindenről tud.” Ezt kellett ott csinálni, és ez nem is volt mindig könnyű, mert ott is vannak feszültségek. De szép volt, jó volt, elég volt.

V. B.: Az előbb említette a gyermekeit: közülük továbbviszi valaki a klasszika-filológusi batyut?

R. ZS.: Nem. Ez jó is, mert ahogy a családukban a nemzedékek egymást követik, senki sem követte a szüleit. Édesapám mondta, hogy jó a generációk közötti váltás, mert a gyermeknek így nem kell az apával versenyeznie.

V. B.: Gépészmérnök lett a családban?

R. ZS.: Nem, az én fiam villamosmérnök. A feleségem egyébként félig-meddig szakmabeli, mert latin–görög–könyvtár szakos volt, de sosem tanított. Az Akadémiai Könyvtárban dolgozott pályája kezdetétől, amíg nyugdíjba nem ment.

V. B.: Egyetemi ismeretség az Önöké?

R. ZS.: Nem, már korábban is ismertük egymást.

V. B.: Középiskolás?

R. ZS.: Igen, középiskolások voltunk mind a ketten, egy társaságban találkoztunk, de aztán az egyetemen melegedtünk össze. Ő eleinte a 16. századdal foglalkozott, de aztán később sok

témával megtalálták. Mindig azt mondom, hogy tulajdonképpen ő a tudós, nem én. Engem mindig az érdekel, hogy valamit hogy lehetne továbbadni, hogy lehetne tanítani. Őt viszont maga a probléma érdekli, nem a tanítás. Ha a problémát megoldotta, szinte már nem is akarja megírni, mert a probléma meg van oldva.

V. B.: Az ő kíváncsisága ki van elégítve.

R. ZS.: Szerencsére írt nagyon jó dolgozatokat. Mindenesetre ő a tudósegénység, nem én. Van három gyerekünk, a legidősebb lányom régész a Nemzeti Múzeumban, a Régészeti Tár igazgatója. A második lányom tanár. Magyar–könyvtár szakos volt, de csak tanított. A fiam pedig villamosmérnök. Ő különösen érdekes pályát futott be. Sokáig nem tudta, hogy mi akar lenni. Minden érdekelte, de nem szeretett olvasni. Aztán egyszer elolvasta Móricz *Erdély* trilógiáját, és akkor rájött, hogy az olvasás milyen érdekes. Attól kezdve szüntelenül olvasott. De végül villamosmérnök lett.

V. B.: Az ELTE Latin Tanszékén beszélgetünk az Ön szobájában. Tanít még?

R. ZS.: Nem, már nem. Amikor nyugdíjba mentem, mondtam, hogy ha kell, akkor én mindig szívesen jövök. Második vagy harmadik éve nem szólnak, amit én nem bánok.

V. B.: Miért?

R. ZS.: Úgy érzem, nem tartok olyan órákat, amelyeneket szeretnék. Mint amikor az opera-énekes érzi, hogy már nem olyan a hangja, mint régen.

V. B.: De van itt még szobája.

R. ZS.: Igen.

V. B.: Bejár még?

R. ZS.: Igen. Legalábbis a postámat megnézni.

V. B.: Dolgozik valamin?

R. ZS.: Egy könyvön: *Homérosz Magyarországon*. Már nagyjából készen van.

V. B.: Ez tulajdonképpen annak a folytatása, amiről már beszéltünk?

R. ZS.: Igen. Homérosz a magyar iskolában, a magyar tudományban, a magyar irodalomban és a magyar fordítások.

V. B.: Homérosz a magyar irodalomban – ez azt jelenti, hogy milyen hatása volt a magyar irodalomra?

R. ZS.: Igen. Megvizsgáltam, hogy a 16. századtól milyen irodalmi alkotásokban jelenik meg Homérosz így vagy úgy.

V. B.: És mire jutott? Jelen van a magyar irodalomban?

R. ZS.: Jelen. Erősebben a 19. századtól, főleg Kölcsey és Arany műveiben. Rájuk Homérosz hatott, és akkor kezdődnek el a Homérosz-fordítások. A Homérosz-fordítások a nyelvművelés fontos része, eszköze volt. Aztán a Bach-korszakban kötelezővé tették a görög tanulását. Amikor később ez a kötelezettség megszűnt, és úgynevezett görögpótló tárgyakat választhattak a diákok, vagyis görög írók műveinek magyar fordítását, görög irodalmat és művelődést, akkor is kellett olvasni Homéroszt, csak már fordításban. Itt látszik, hogy milyen hatása van az iskolának: a század végétől egymás után jelennek meg azok az irodalmi alkotások, amelyekben így vagy úgy, de érezhető a homéroszi hatás.

V. B.: Ahogy felnőnek az iskolás gyerekek.

R. ZS.: Igen, azok számára, akik tanultak görögül, vagy nem tanultak, de Homéroszt olvasták fordításban, élmény marad, és akkor azt a maguk számára értelmezik.

V. B.: És az interpretációjuk megjelenik az irodalomban.

R. ZS.: Kosztolányi *Lótuszevők* című mesejátéka arról szól, hogy mi is a költői igazság. Igaz-e, amit a költők mondanak, és hogyan igaz. Babitsnak a szirénekről írt novellája nagyon izgalmas novella, amelyből kiderül, hogy az irracionalizmus úgy vonzza az érzelmeket, mint egy örvény. Odüsszeusz ugyan megmenekül, de az érzéseket viszi magával, és nem tud szabadulni tőlük: ez a kettősség örökre megmarad benne. Móricznak van egy Odüsszeusz-drámája, ami az ő személyes drámája, de sajnos nem jelent meg 1957-ig. Ezt csak Móricz életrajzából értelmezték, holott Homérosz felől megközelítve is nagyon izgalmas mű. Móricz is tanult görögül. És említhetném Homérosz kapcsán Márait is, akinek Ulysses volt a fedőneve a Szabad

Európánál. Az írók sokszor izgalmasabb kérdéseket tesznek fel a görögökkel kapcsolatban, mint a szakemberek. Mert írók, mert érzékenyebbek.

V. B.: Ezt a könyvet befejezte, és kiadás előtt áll?

R. ZS.: Az túlzás, hogy befejeztem. Az utolsó simításokat végzem rajta. Hogy kiadó lesz-e, azt nem tudom. És azt sem tudom, hogy olyan nagyon sok embert érdekel-e ez ma. Persze, ha egy vállalkozó kiadónak van jó marketingje, akkor talán. Attól, hogy *Homérosz Magyarországon*, még nem fognak beugrani a könyvesbolt ablakán az emberek azzal, hogy ide nekem egy példányt.

Az interjú 2017 tavaszán készült
az ELTE BTK Latin Tanszékén.

UTAK

A SZÉCHENYI TÉRRE